

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

БУДЬ АНГЕЛІНА СЕРГІЇВНА

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ

Спеціальність: 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПЕТРОВИЧ ВАЛЕРІЙ СТЕПАНОВИЧ,
доцент кафедри соціальної роботи та
педагогіки вищої школи

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 9
засідання кафедри соціальної роботи
та педагогіки вищої школи від 13.11.2024
Завідувач кафедри
проф. Чернета С.Ю. _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Будь А. С. Соціально-педагогічна робота із профілактики домашнього насильства в закладах загальної середньої освіти: робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» / Волинський національний університет імені Лесі Українки: 231 «Соціальна робота». Луцьк, 2024.

Мета дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій щодо організації соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми для закладу загальної середньої освіти. Об'єктом дослідження є профілактика насильства над дітьми. Предмет дослідження – зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в закладах загальної середньої освіти.

Кваліфікаційну роботу присвячено вивченню проблеми соціально-педагогічної профілактики домашнього насильства над дітьми в закладах загальної середньої освіти. У першому розділі досліджено насильство як соціально-педагогічну проблему, визначено його причини та наслідки для дітей у сучасному суспільстві. Особливу увагу приділено ролі соціального педагога в закладах освіти як ключової фігури у запобіганні та протидії насильству щодо дітей. Другий розділ роботи зосереджено на аналізі стану профілактики насильства над дітьми в Україні. Ефективність профілактичної діяльності оцінено на прикладі Колківського ліцею. На основі отриманих результатів розроблено методичні рекомендації для соціальних педагогів, спрямовані на вдосконалення профілактичної роботи. Серед запропонованих рекомендацій – створення безпечного та довірливого середовища для дітей, виявлення їхніх потреб і надання комплексної психолого-педагогічної підтримки. Соціальним педагогам пропонується сприяти залученню психологів для професійної допомоги, розробляти індивідуальні навчальні плани, а також активно співпрацювати з батьками та іншими значущими дорослими у житті дитини. Особливу увагу рекомендовано приділяти впровадженню інформаційно-

просвітницьких програм, спрямованих на підвищення обізнаності про проблему насильства, розвиток навичок саморегуляції та формування ненасильницької поведінки.

Результати роботи можуть бути використані для вдосконалення профілактичної роботи із запобігання домашньому насильству у закладах загальної середньої освіти, а також у діяльності соціальних педагогів, психологів та інших фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство над дітьми, профілактика, соціальний педагог, заклад загальної середньої освіти, методичні рекомендації.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ANNOTATION

Bud A. S. Socio-pedagogical work on the prevention of domestic violence in secondary education institutions: work for the degree of «Master» / Volyn National University named after Lesya Ukrainka: 231 «Social work». Lutsk, 2024..

The purpose of the study is to develop methodological recommendations for the organization of socio-pedagogical prevention of violence against children for a secondary education institution. The object of the study is the prevention of violence against children. The subject of the study is the content, forms and methods of socio-pedagogical prevention of violence against children in secondary education institutions.

The qualification work is devoted to studying the problem of socio-pedagogical prevention of domestic violence against children in secondary education institutions. The first section examines violence as a socio-pedagogical problem, identifies its causes and consequences for children in modern society. Particular attention is paid to the role of a social educator in educational institutions as a key figure in preventing and combating violence against children. The second section of the work focuses on analyzing the state of prevention of violence against children in Ukraine. The effectiveness of preventive activities is assessed using the example of Kolktiv Lyceum. Based on the results obtained, methodological recommendations for social educators aimed at improving preventive work have been developed. Among the proposed recommendations are the creation of a safe and trusting environment for children, identifying their needs and providing comprehensive psychological and pedagogical support. Social educators are invited to promote the involvement of psychologists for professional assistance, develop individual educational plans, and actively cooperate with parents and other significant adults in the child's life. It is recommended that special attention be paid to the implementation of information and educational

programs aimed at raising awareness of the problem of violence, developing self-regulation skills, and forming non-violent behavior.

The results of the work can be used to improve preventive work on the prevention of domestic violence in secondary education institutions, as well as in the activities of social educators, psychologists and other specialists in the social sphere.

Keywords: domestic violence, violence against children, prevention, social educator, secondary education institution, methodological recommendations.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ.....	10
1.1 Насильство як соціально-педагогічна проблема.....	10
1.2 Сутність, причини та наслідки явища насильства над дітьми в сучасному соціокультурному середовищі	17
1.3 Соціальний педагог закладу загальної середньої освіти як суб'єкт запобігання та протидії насильству над дітьми.....	26
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ЗАКЛАДІ	
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	35
2.1 Стан профілактики насильства над дітьми в Україні	35
2.2 Дослідження проблеми насильства над дітьми та якості роботи закладу освіти в цьому напрямі (на прикладі Колківського ліцею).....	39
2.3 Орієнтовний цикл заходів та методичні рекомендації щодо профілактики насильства над дітьми у роботі соціального педагога ЗСО	56
Висновки до розділу 2	71
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Насильство над дітьми – це не лише моральна та етична проблема, але й серйозна загроза їхньому фізичному, психологічному та емоційному благополуччю. Насильство стосовно дітей може виявлятися у формі фізичного, емоційного, сексуального насильства, зловживання та знущання. Ці форми насильства можуть мати різноманітні наслідки, які включають травми, пошкодження психіки, низьку самооцінку, відсутність довіри.

Дитина, яка стикається з насильством, ризикує мати обмежені можливості для нормального розвитку і навчання. Насильство над дітьми порушує їхні права, зокрема право на життя, право на захист від будь-якої форми насильства, а також право на гідне ставлення та повагу до особистості. В той же час, насильство над дітьми має негативний вплив не тільки на самих дітей, але й на суспільство в цілому. Тож, запобігання цьому явищу і захист прав дітей – це важлива складова побудови справедливого, безпечного та процвітаючого суспільства.

Насильство над дітьми аналізується з чотирьох різних позицій: правової, моральної, суспільно-політичної та психологічної. Хоча більшість випадків насильства мають негативні наслідки, не всі жертви звертаються за допомогою до правоохоронних органів через різноманітні обставини, включаючи страх, стигматизацію та необізнаність щодо своїх прав.

Ефективне подолання проблеми насильства над дітьми вимагає комплексного підходу, який включає в себе законодавчі заходи, покарання винних осіб, розвиток превентивних програм та підтримку жертв насильства. Також важливо підвищувати обізнаність громадськості про наслідки насильства над дітьми та залучати громадські організації, навчальні заклади, медичні установи та правоохоронні органи до спільних зусиль з метою запобігання та боротьби з цим явищем. Але ключовим викликом у боротьбі з насильством є створення безпечного середовища для дітей, де вони можуть безпечно звертатися за допомогою та отримувати необхідну підтримку та захист [1, с. 33]. У зв'язку з цим, необхідно розробляти та впроваджувати програми психологічної та

правової підтримки для підростаючого покоління з метою попередження випадків насильства та забезпечення безпеки дітей.

Актуальність проблеми та недостатність вивчення даного явища у сучасних умовах розвитку суспільства зумовила вибір теми нашого магістерського дослідження: **«Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми в закладах загальної середньої освіти»**.

Об'єкт дослідження: профілактика насильства над дітьми.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження: розробити цикл заходів та методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми для закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження:**

- визначити сутність, причини та наслідки явища насильства над дітьми в сучасному суспільстві;
- вивчити функції та обов'язки соціально-психологічної служби в закладі загальної середньої освіти щодо запобігання та протидії насильству над дітьми;
- визначити розповсюдженість проблеми насильства в дитячому середовищі на прикладі одного з ЗЗСО;
- розробити цикл заходів та методичні рекомендації щодо профілактики насильства над дітьми у роботі соціального педагога закладу загальної середньої освіти.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових матеріалів із зазначеної проблеми;
- емпіричні методи: анкетування.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні конкретних методів та прийомів для соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в закладі загальної середньої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріал дослідження може використовуватися соціальними педагогами, психологами та вчителями під час організації освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, а також здобувачами вищої освіти при підготовці до семінарських занять з таких освітніх компонентів як девіантологія, соціальна робота з різними КК, психологія, педагогіка та ін.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024 р.) та викладені в тезах «Соціально-педагогічна робота із профілактики насильства над дітьми» та опубліковані у виданні: Педагогіка [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024 р.) / за ред. В. Антонюка, С. Чернети та ін. Луцьк, 2024. С. 22-24.

Структура та об'єм роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

1.1 Насильство як соціально-педагогічна проблема

Незважаючи на інтенсивне вивчення проблеми насильства протягом останніх десятиліть, існує декілька різновекторних визначень цього поняття. В даний момент насильство розглядається як реальна дія або загроза умисної фізичної, сексуальної, психологічної або економічної дії, спрямованої на контроль, залякування та навіювання почуття страху іншій особі. У процесі насильства одна особа намагається насильно нав'язати свої цілі та норми іншій, утискаючи її. Це вважається узурпацією свободи людини і не є випадковими діями, які не можна пояснити [49, с. 10].

У соціології є визнаною дефініція Є. Бабосова, в якій насильство розглядається як вбудований у систему суспільства механізм, який полягає в застосуванні сили або погрози силою соціальними суб'єктами (особами, групами, спільнотами, організаціями, тощо) з метою примусити людей до певної поведінки, отримання або збереження економічного чи політичного контролю, завоювання певних прав, переваг або територій [13, с. 218-219].

«В психології насильство переважно розглядається як форму агресії, що характеризується безпідставністю, імпульсивністю, ірраціональністю та негативністю. Психолого-правова інтерпретація визначення «агресія» як атакуючих, напористих і нав'язливих дій, а також як поведінка особи, що заподіює шкоду (або збитки) оточенню, найбільш глибоко характеризує аспекти діяльності насильства» [12, с. 37].

«Конфліктологічна наука розглядає насильство як жорсткі форми конфліктної поведінки, пов'язані з порушенням інтересів осіб, загрозою їхній свободі, правам, гідному існуванню та загрозою для життя і здоров'я. У своїх дослідженнях конфліктологія використовує поняття насильства для оцінки деструктивної, агресивної поведінки як одного з аспектів конфліктів між сторонами. Також вона досліджує «ціну конфлікту», що включає фізичні та

матеріальні втрати, а також моральний ушкодження, які виникають в результаті насильства в конфлікті» [52, с. 101].

Насильство здійснюється особами, які можуть бути охарактеризовані як кривдники або тирани. Ці особи активно вчиняють насильство щодо конкретного потерпілого, який є жертвою цього насильства. Своєю чергою, жертвами насильства стають ті, хто потрапляє під вплив примусу [14; 30].

Л. Уокер розробила циклічну теорію насильства, в якій описала чотири фази насильства (в тому числі над дитиною). Перша фаза насильства починається зі збільшення емоційної напруженості та агресивності з боку агресора. Жертва насильства намагається розробити психологічну стратегію поведінки. Перші епізоди агресії виникають на тлі росту напруги, але жертва намагається виправдати агресора. У другій фазі відбувається акт безпосереднього насильства над жертвою. Жертва намагається захиститися, що призводить до ще більшої агресії на її адресу. Ситуація виходить з-під контролю. У третій фазі настає примирення між агресором і жертвою. Агресор вибачається перед жертвою, але водночас дорікає їй за перебільшення значення подій під час його агресії. У четвертій фазі настає спокій, коли агресор кається у своїх діях і обіцяє не повторювати насильство. Він стає добрим і пропонує допомогу. Жертва вірить у позитивні зміни, хоча агресор продовжує психологічно тиснути на неї для підтримки контролю над її життям. Після цієї фази цикл насильства повторюється, і кожна фаза стає коротшою, а агресивні вчинки стають частішими й жорстокішими [1, с. 40].

Аналізуючи деструктивні моделі насильницької поведінки, ми, погоджуючись із думкою Шерстобаєва В. В. виділяємо три суттєві феноменологічні ознаки, які вказують на соціопсихологічну природу насильства та формують силові установки міжособистісної взаємодії:

– в насильницькій поведінці суб'єктивна мотивація завжди переважає над об'єктивною, не сприяючи зниженню емоційної напруги в конфлікті, а навпаки – лише підсилює емоційну неврівноваженість і фрустрацію його учасників, інколи спричиняючи стрес;

– біопсихологічна природа суб'єкта насильства проявляється у неадекватно жорстких реакціях на будь-які подразники;

– культурна мотивація агресивної поведінки збільшується, коли суспільне середовище насичене насильницькими прикладами, які присутні у традиціях, освіті, мистецтві та засобах масової інформації (все це створює враження, що насильство є частиною нормального стилю поведінки, оскільки воно вбудовується у культурні стандарти і з нього знімається табу). [59, с. 9].

Глибоке розуміння феноменології насильства передбачає розгляд його джерел у різних соціальних контекстах. Зокрема серед джерел насильства визначаються:

– психічне джерело: може походити з неусвідомлених сфер людської психіки, які відображаються як «тінь» у концепціях К. Юнга та архетипи колективного неусвідомленого; ці «тіні» включають в себе ворожі інстинкти, які можуть виявитися у специфічних умовах, таких як обмеження потреб чи неявні загрози;

– асоціальний досвід, набутий в різних соціальних групах: може впливати на насильницьку поведінку через засвоєння соціальних норм і підпорядкуванням субмоделям соціальної поведінки, особливо у специфічному оточенні (заклади інтернатного типу, військові частини, в'язниці, тощо);

– соціальна нерівність (включаючи матеріальну, статусну, економічну, політичну, расову, етнічну та духовну): може породжувати конфліктні ситуації, що сприяють напрузі та насильству» [59, с. 13].

Аналіз літературних джерел показав, що на даний час втчизняними та зарубіжними соціологами та психологами, поряд із загальними теоріями насильства, розроблено кілька підходів до дослідження цього явища. Так:

1. «Теорія символічного інтеракціонізму, розроблена М. Кіммерлем, аналізує насильство в відносинах як складну форму комунікації та вираз влади. Згідно з цією теорією, насильство виступає як один із способів вираження потреб, контролю та влади між індивідами. Ключові пункти цієї теорії включають розуміння насильства з дитинства, де чоловіки навчаються

використовувати його як засіб контролю у відносинах. Також враховується дисбаланс влади в середовищі, де одна особа може мати більше контролю над іншими, що може призводити до використання насильства як способу підтримки цього дисбалансу. Крім того, теорія відрізняє використання насильства чоловіками та жінками. Чоловіки частіше можуть використовувати насильство, щоб забезпечити контроль над іншими, тоді як жінки можуть реагувати на фрустрацію чи швидкоплинний гнів» [1, с. 32].

2. «Теорія соціального конфлікту, розвинута дослідником Л. Козером, вказує на те, що насильство та конфлікти в родині виникають через конкуренцію за ресурси та владу. Зокрема, ця теорія враховує економічні аспекти, де конфлікти можуть виникнути через фінансові проблеми або нерівний доступ до ресурсів. Вона також враховує динаміку влади в групі, де одна сторона може намагатися збільшити свою владу та контроль, що може призводити до конфліктів з іншими членами групи. Крім того, теорія підкреслює роль механізмів примусу, де використання насильства може бути способом боротьби за домінуючу позицію» [1, с. 32].

3. «Теорія соціальної дезорганізації розглядає виникнення насильства як результат зміни цінностей, соціальних норм та порушення процесів соціалізації. В основі цієї теорії лежить розуміння того, що зменшення значення групи для її членів, застарілість соціальних норм суспільного життя можуть призвести до соціальної дезорганізації. Соціальна дезорганізація сприяє розвитку насильства через порушення процесів соціалізації, недостатню емоційну та психологічну підтримку, поганий етичний контроль та тиск. Це може призводити до розвитку девіантної поведінки, збільшення ризику випадків насильства та загрози стабільності в оточенні» [1, с. 33].

Таким чином, сутність насильства засвідчується різноманітністю теоретичних підходів до його розуміння. Кожна з наведених теорій відображає певний аспект і причини виникнення насильства, виокремлюючи ключові фактори, що сприяють його появі та розвитку. Наприклад, теорія символічного інтеракціонізму аналізує насильство як форму комунікації та вираз влади, теорія

соціального конфлікту звертає увагу на конкуренцію за ресурси та владу в середовищі, а теорія соціальної дезорганізації визначає важливість стабільності та позитивних сімейних цінностей у запобіганні насильству. Різноманітність теоретичних підходів до дослідження насильства дозволяє отримати достатньо повне розуміння цього явища, враховуючи його багатогранність.

Услід за науковцями Харченком А., Зінсу О., Грищенко А. Л., Данилюк А.

Д ми виділяємо такі форми насильства:

1. «Фізичне насильство є формою насильства, яка включає в себе різноманітні дії, такі як ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, а також вчинення інших правопорушень насильницького характеру» [157, с. 306].

2. «Психологічне насильство охоплює різноманітні дії, такі як уживання словесних образ, погрози, приниження, переслідування, залякування, а також контроль у сфері репродуктивного здоров'я. Якщо такі дії або бездіяльність спричиняють у постраждалої особи побоювання за свою безпеку або безпеку третіх осіб, викликають емоційну невпевненість, роблять її нездатною захистити себе або завдають шкоди її психічному здоров'ю, то це може розглядатися як форма психологічного насильства» [22, с.180].

3. «Сексуальне насильство – це примус до небажаних статевих стосунків, змушення до виконання статевого акту з іншою людиною, примус до здійснення збочених форм сексу, звалтування, сексуальне рабство, примусове оголення, небажані сексуальні дотики та інші сексуальні дії, які вчиняються проти волі постраждалих» [17, с. 247].

4. «Економічне насильство в рамках певного середовища (наприклад, в сім'ї) охоплює широкий спектр дій, що спрямовані на обмеження доступу потерпілого до матеріальних ресурсів та можливостей їх використання. Це може включати умисне утруднення отримання житла, харчів, одягу, іншого майна,

коштів або документів, а також перешкоджання в доступі до необхідних послуг з лікування або реабілітації. Зазначена форма насильства може проявлятися у відмові в утриманні дітей або непрацездатних членів сім'ї, приховуванні доходів, самотійному прийнятті фінансових рішень, витратах сімейних грошей без урахування потреб членів сім'ї та інших діях, що призводять до повного контролю одного з членів сім'ї над економічними ресурсами» [18, с. 78].

«Вітчизняні науковці та практики серед причин насильства називають такі: економічна незабезпеченість, напруга у відносинах, вживання алкоголю та наркотиків, психічні розлади. Соціальні фактори також можуть сприяти поширенню насильства, зокрема безробіття, фізична перевага насильника, низький рівень культури індивіда, а також різниця у доходах між чоловіком і жінкою в сімейному бюджеті, що може призводити до конфліктів, особливо у родинях з низьким фінансовим статусом та економічною нестабільністю. До психологічних факторів, що сприяють насильству, відносять відсутність поваги між людьми, емоційну віддаленість та апатію» [1, с. 35].

Тривалий час в українському законодавстві не було актів, які б наладили правові питання відносно профілактики та боротьби із насильством, але нещодавно вони все ж з'явилися. Серед них:

– Закон України від 20 червня 2022 року «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [26, с. 56].;

– Закон України від 04 січня 2018 року (із змінами) «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [27, с. 10].;

– Указ Президента України від 21 вересня 2020 року № 398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»;

– Постанова КМУ від 22 серпня 2018 року № 655 (із змінами) «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»;

– Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 728-р (із змінами) «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року»;

– Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 року № 361-р «Про затвердження плану невідкладних заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»;

– Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01 серпня 2018 року № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника»;

– Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13 березня 2011 року № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення насильства» [39].

Представлені нормативно-правові акти стосуються запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Вони передбачають різноманітні заходи, включаючи ратифікацію міжнародних конвенцій, затвердження типових положень та порядків щодо притулків для постраждалих осіб, регулювання взаємодії між різними суб'єктами у сфері протидії насильству, а також розробку концепцій і планів дій на державному рівні. Такі заходи спрямовані на підвищення свідомості, запобігання випадкам насильства, захист прав постраждалих та забезпечення їхньої безпеки.

Отже, аналіз різних наукових підходів до розуміння насильства свідчить про його комплексний характер та різноманітні аспекти. В юриспруденції насильство розглядається як прояв агресії, у соціології – як механізм примусу, в психології – як форма агресії, а в конфліктології – як результат конфліктної поведінки. Особливо серйозною та актуальною є проблема домашнього насильства, яке характеризується систематичними діями, спрямованими на близьких людей з метою набуття влади та контролю над ними. Насильство як

явище не залежить від географічних, економічних, культурних, релігійних або соціальних меж, воно поширене серед різних соціальних класів. Основними причинами насильства є соціальні та економічні труднощі та слабкість системи соціального контролю над взаєминами в умовах визнаних у суспільстві поглядів та стереотипів на це. В той же час, привідною причиною породження насильства є фізична перевага насильника і наявність в нього можливості вільно застосовувати силу як засіб доказу своєї правоти. Таким чином, насильство є значною соціально-педагогічною проблемою, яка вимагає комплексного підходу та впровадження ефективних стратегій запобігання та протидії насильству (в тому числі, в сім'ї) через правові, соціальні та психологічні заходи.

1.2 Сутність причини та наслідки явища насильства над дітьми в сучасному соціокультурному середовищі

Дитинство – це період, коли особа перебуває під опікою та залежить від дорослих, маючи відсутню або обмежену відповідальність. Дитина володіє всіма правами людини, але одночасно не має повної юридичної здатності. Вона має право на захист від будь-якого форми насильства, включаючи жорстоке поводження, відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

Україна визнає та захищає права дітей, відповідно до міжнародних стандартів, включаючи Конвенцію ООН про права дитини [26], яку вона ратифікувала у 1991 році. Зміни до національного законодавства здійснювалися для відповідності цим стандартам. Конституція України [27], зокрема статті 28 і 52, гарантує право дітей на захист від будь-яких форм насильства, забороняючи катування та жорстоке поводження, що принижує гідність особи.

Закон України «Про охорону дитинства» [47] також став важливим кроком у напрямку забезпечення прав дітей. Він закріплює принципи державної політики у сфері дитинства. Так, у статті 10 зазначеного закону встановлено, що кожна дитина має право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. При цьому насильство або жорстоке поводження з дитиною визначається як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного

насильства, зокрема в домашньому середовищі. Це також охоплює будь-які незаконні угоди, що стосуються дитини, такі як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу або уразливого стану дитини.

Дослідник Т. Борець зазначає, «що насильство над дитиною – це негативний вплив (фізичний, психологічний або соціальний), який здійснюється іншими особами, сім'єю, групою або державою, і змушує дитину змінити свою значущу діяльність або виконувати іншу, яка є протилежною її інтересам, або що становить загрозу її фізичному чи психологічному здоров'ю та цілісності» [6, с. 33].

«Згідно з дослідженнями Ради Європи, офіційні дані про кількість випадків насильства над дітьми значно нижчі в порівнянні з даними, отриманими за допомогою опитувальників. Зокрема, в Україні кожна п'ята дитина стикається з різними формами сексуального насильства, кожна третя – з фізичним, а кожна друга – з психологічним насильством. Дані ВООЗ зазначають, що кожен четвертий дорослий у дитинстві зазнавав фізичного насильства, одна з п'яти жінок і один з тринадцяти чоловіків зазнали сексуального насильства. Більшість випадків насильства залишаються невиявленими» [37, с. 17].

Найчастіше страждають такі категорії дітей:

- діти, які виховуються в сім'ях з жорстокими методами виховання, що може призвести до того, що вони стають або жертвами, або самі вчиняють насильство;
- діти, які переживають відсутність уваги та емоційне підкидання з боку батьків;
- діти з психофізичним відставанням;
- діти з нервовими та психічними розладами;
- маленькі діти, які через свою безпомічність стають легкими мішенями;
- діти, які легко піддаються впливу та не можуть оцінити реальну небезпеку;
- діти, які виростили на вулицях;

– діти, які виховуються у середовищі, де немає можливості відмовитися або встановити межі для себе [10, с. 80].

Згідно з листом Міністерства освіти і науки України, основними ознаками насильства над дитиною є:

1. Умисність дій. Це означає, що особа, яка вчинила насильство над дитиною, свідомо чи повинна була усвідомлювати можливі наслідки своїх дій або бездіяльності.

2. Унеможливлення ефективного самозахисту. Насильник зазвичай має перевагу, таку як фізичну силу або економічне переваження.

3. Порушення прав і свобод дитини. Кривдник намагається контролювати жертву, обмежуючи її права і свободи.

4. Завдання шкоди. Наслідком насильницьких дій завжди є шкода – від матеріальних втраг і фізичних ушкоджень до погіршення емоційного стану [36].

Вчені стверджують, що основними формами психологічного насильства над дитиною є :

1. Ігнорування потреб дитини. Проявляється у байдужому ставленні до емоційного та фізичного стану дитини. Це включає відсутність тепла, турботи та підтримки з боку батьків, нехтування потребою дитини у безпеці, увазі та спілкуванні, а також уникання виявів любові чи емпатії.

2. Відчуження. Характеризується приниженням, особливо в присутності інших, пред'явленням до дитини завищених чи невідповідних її віку вимог. Сюди також належить нав'язування почуття провини або сорому за природні емоції (наприклад, плач чи гнів), постійна критика та демонстрація в негативному світлі.

3. Залякування та погрози. Включає приниження, психологічний тиск через загрозу покарання чи насильства як щодо самої дитини, так і щодо близьких їй осіб (батьків, братів, сестер, домашніх тварин). Також сюди належить використання ненормативної лексики, звинувачення у власних проблемах, шантаж, загрози залишити дитину або завдати їй емоційного болю.

4. Соціальна ізоляція. Проявляється у створенні штучних бар'єрів для соціалізації дитини: обмеження її спілкування з ровесниками, родичами чи іншими дорослими, заборона на формування власних дружніх відносин. Може включати примус до ізольованого навчання вдома або заборону залишати дім без вагомих причин.

5. Сприяння асоціальній поведінці. Включає спонукання дитини до протиправних чи небезпечних дій, таких як крадіжки, вандалізм чи вживання алкоголю й наркотиків. Це також може проявлятися у підтримці саморуйнівної поведінки дитини, яка завдає шкоди її психічному чи фізичному стану.

6. Зневажання потреб дитини. Полягає у постійному ігноруванні або небажанні забезпечити базові фізичні потреби дитини, таких як житло, їжа, одяг чи інші матеріальні засоби, на які вона має законне право. Таке ставлення може спричинити серйозні порушення фізичного чи психічного здоров'я, затримку розвитку або навіть становити загрозу для життя дитини.

7. Фізичне насильство. Навмисне заподіяння дитині ударів чи тілесних ушкоджень, які можуть спричинити погіршення її фізичного чи психічного стану, а також приниження її честі та гідності [55, с. 195-196].

Насильство над дитиною може відбуватися в будь-яких місцях, включаючи дім, дитячий садок, школу, вулицю, громадський транспорт, тощо. В той же час найбільш поширеним є саме домашнє насильство. Проте, оскільки воно відбувається всередині сімейного оточення, домашнє насильство над дитиною часто залишається непоміченим або недооціненим. Багато випадків домашнього насильства над дітьми можуть залишатися невиявленими через страх дітей або тиск з боку дорослого, який здійснює насильство. Крім того, відомо, що деякі форми домашнього насильства, зокрема емоційне та психологічне, можуть бути менш видимими, ніж фізичне насильство, тому їх важче виявити [1; 4].

Українські вчені О. П. Макарова і Л. О. Радіонова вважають, що фактори, які викликають насильство над дитиною, можна розділити на дві основні групи: фактори, що виникають у суспільному середовищі, і фактори, що виникають у сімейному середовищі та характері взаємин у ньому.

До першої групи факторів належать:

- культурні норми і стереотипи (певні культурні норми або стереотипи можуть схвалювати або підтримувати використання насильства у процесі виховання дитини);
- економічні чинники (економічна нерівність, бідність і відсутність доступу до ресурсів можуть збільшувати ризик насильства в сім'ях);
- медіа та культура споживання (вплив медіа, включаючи насильство в телепрограмах, фільмах та відеоіграх, може впливати на норми поведінки і сприяти насильству над дітьми).

Фактори другої групи включають:

- сімейні відносини (насильство в сім'ї може виникати через домашні конфлікти, недоліки в спілкуванні та відсутність емоційної підтримки);
- стрес та нездатність до управління емоціями (стрес у батьків та нездатність виражати свої емоції позитивними способами може призводити до використання насильства в сімейному середовищі);
- спадковість насильства (деякі сім'ї можуть передавати патерн насильства з покоління в покоління через моделювання поведінки);
- соціальна ізоляція (сім'ї, які ізолювані від підтримки та ресурсів спільноти, можуть бути більш схильними до виникнення насильства) [32, с. 305].

Ми погоджуємось із думкою дослідниці Т. В. Гончарової, яка до факторів, що сприяють жорсткому поводженню з дітьми, додає й асоціальні особистісні риси, алкоголізм, кримінальну діяльність, низьку самооцінку, тощо [15, с. 49].

В свою чергу, Ю. В. Лисюк, Л. П. Мельник, О. В. Полколенко основним коренем насильства над дітьми бачить недооцінку значення дитини як окремої самостійної особистості та відсутність в сім'ї встановленої системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя та підходи до виховання [31; 34; 43].

У більшості випадків, насильство над дітьми є частиною більш широкого циклу насильства, де один або кілька індивідів використовують свою владу над

дитиною для контролю та здійснення насильства.«Це включає різні форми жорстокого поводження та зневаження дітей:

- фізичне насильство, що включає дії або їх відсутність, які можуть завдати шкоди фізичному або психологічному здоров'ю дитини, такі як тілесні покарання, удари, опіки, грубе стискання, використання палиці тощо;
- психологічне (емоційне) насильство, що виявляється у постійних або періодичних словесних образах, погрозах, приниженні дитини, демонстрації ворожості та інших діях, що можуть підірвати її емоційний стан та самоповагу;
- сексуальне насильство, яке полягає у використанні дитини для задоволення сексуальних потреб або отримання інших вигод;
- недобале ставлення до потреб та інтересів дитини, що включає відсутність забезпечення основних потреб, таких як харчування, одяг, житло, освіта та виховання» [с. 33].

Робота, проведена Т. Сафоновою та її колегами, дозволила виокремити різні типи жорстокого поводження з дітьми на основі їхнього безпосереднього досвіду з сім'ями та дітьми. Зокрема ними виділені:

- жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття (побиття; штовхання; спроби задушити; викручування рук;
- дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї (батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей; «погану» дитину фізично карають у присутності «хорошої» дитини; дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини, тощо);
- сексуальне насильство, інцест (гвалтування; нав'язування сексуальних стосунків; сексуальні дотики/поцілунки; показ порнографії; залучення дитини до виготовленні порнографічного продукту , тощо);
- залякування (використання можливостей росту, розмірів та сили; навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів; крики стресогенна поведінка; жорстокість щодо інших істот);

- використання привілеїв дорослих (поводження з дітьми як з рабами чи слугами; покарання, поводження, як з підлеглими; поводження як зі своєю власністю);
- погрози (кинути дитину; самогубства; заподіяти фізичної шкоди; заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам тощо; розлюбити дитину; силами зла, що покарають дитину);
- використання громадських установ: (загроза покарання Богом, судом, поліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею);
- ізоляція (контролювання доступу дитини до інших людей: бабці/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей; контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому; контролювання спілкування дитини з друзями; закривання дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома, в школі тощо; обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування у спілкуванні);
- емоційне насильство (приниження; використання скарг; використання дітей в якості довірених осіб; підвищення голосу без вартої на те причини; непослідовність; присоромлення дитини; використання дітей у конфліктах між батьками; «торгівельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини);
- економічне насильство (незадоволення основних потреб дитини; відмова чи зволікання у виплаті аліментів; повна відмова дитині в грошах; контролювання дитини за допомогою грошей; відмова дитині у підтримці; використовування дитини як засобу торгу при розлученні; налязування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати) [51, с. 78].

Наданий перелік включає різні форми насильства над дітьми, такі як фізичне та сексуальне насильство, використання влади дорослих, психологічний тиск, загрози, ізоляція, економічне обмеження, тощо. Ці форми насильства можуть суттєво пошкодити дитячу психіку та загрожувати їхньому психічному здоров'ю, залишаючи тривалий негативний вплив на їхній розвиток.

Зазвичай дитина-жертва страждає одночасно від кількох видів насильства. Так, сексуальне насильство неминуче супроводжується руйнуванням довіри до інших людей, маніпулятивними відносинами, а часто й залякуванням з боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство. Складовою частиною практично всіх видів насильства є фізичне (побиття) й емоційне (погрози вбити або скалічити).

Незважаючи на форми, насильство шкідливо впливає на здоров'я і благо людини упродовж усього життя, хоч би й насильство залишилось у минулому.

Згідно з дослідженням В. Огоренка та його колег, тривалий вплив насильства над дитиною може викликати в неї серйозні психологічні травми, незалежно від того, чи стала вона жертвою насильства чи була лише свідком. Цей досвід може призвести до формування особистісних відхилень і деформацій у поведінці, зокрема, дитина може уявляти насильство як норму життя [40, с. 51].

Вчені М. Дідора і Н. Невестенко вважають, що психологічні наслідки насильства над дитиною можна розділити на дві категорії: безпосередні наслідки, які спостерігаються найближчим часом після події, і відстрочені наслідки, що проявляються пізніше. До безпосередніх наслідків відносяться фізичні травми, ушкодження, опіки, головний біль, втрату свідомості, статеві дисфункції, захворювання, що передаються статевим шляхом, небажану вагітність, а також гострі психічні реакції на будь-який вид агресії, наприклад, прагнення втекти, приховатися або стан загальмованості, зовнішню байдужість та інші подібні реакції. Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виокремлюють порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні проблеми різної природи (наприклад, енурез, судомні стани, порушення сну та апетиту), труднощі у соціалізації, дезадаптацію в житті, вияви девіантної або неадекватної поведінки, особистісні та емоційні відхилення, а також можливу суїцидальну поведінку. Отже, травма, завдана насиллям, негативно впливає на всі аспекти розвитку дитини і може змінити усе її подальше життя [19, с. 532].

Ми погоджуємось із думкою Г. М. Собко і Т. П. Мох, які запевняють, що фізичне та психологічне насильство над дітьми може призвести до різних

проблем у поведінці та емоційному стані, зокрема до підвищеного ризику агресивної або депресивної поведінки у дітей. Діти, які стають свідками насильства, можуть в майбутньому наслідувати такий стиль життя. Жорстоке поводження з дітьми може формувати людей з недостатньою освітою, які мають проблеми у створенні сім'ї та вихованні власних дітей. Соціальним наслідком насильства є подальша передача циклу жорстокості, оскільки жертви можуть стати агресорами у майбутньому. Накладені покарання на дітей можуть формувати негативні риси характеру та особистісні властивості, оскільки вони вразливі до впливу прикладу і можуть виявляти агресію на інших. Відсутність емоційного зв'язку у батьківській родині може призвести до формування у дітей недовіри, вразливості та спотвореного ставлення до себе та інших. Такі діти можуть бути недостатньо здатними довіряти та схильними до жорстокості [53, с.162].

Т. О. Перцева зазначає, «що в у випадку сексуального насильства діти часто страждають від ряду психологічних наслідків як безпосередньо після скоєння акту насильства, так і через багато років. До цих наслідків відносять почуття провини, гнів, тривогу, депресія, посттравматичний стрес, сексуальна дисфункція, соматичні скарги, порушення сну, відмова від взаємин і спроби суїциду. До того ж, обстеження зґвалтованих дітей виявили вплив перенесеного зґвалтування на зловживання речовинами, насильницьку поведінку та схильність до правопорушень» [1, с. 71].

Узагальнюючи все зазначене раніше, можна дійти висновку, що насильство над дітьми є серйозною соціальною проблемою, яка має негативні наслідки для дитячого фізичного та психологічного здоров'я. Сутність цієї проблеми полягає у порушенні прав та гідності дітей, що стає наслідком агресивних або небезпечних дій з боку близьких дорослих. Причини насильства над дітьми можуть бути різноманітними, включаючи соціокультурні, економічні та особисті фактори, такі як стрес, незадоволення, відсутність емпатії, низький рівень освіти тощо. Наслідки насильства над дітьми можуть бути серйозними та тривалими. Вони включають фізичні травми, психологічні та емоційні проблеми, а також

соціальну дезадаптацію та проблеми у відносинах. Діти, які стали жертвами насильства, можуть мати складнощі у подальшому розвитку та взаємодії зі світом. Також важливо враховувати, що насильство над дітьми може стати передачею циклу жорстокості на наступні покоління, оскільки жертви можуть стати агресорами у майбутньому.

1.3 Соціальний педагог закладу загальної середньої освіти як суб'єкт зацікавлення та протидії насильству над дітьми

«Соціальний педагог – фахівець, який спеціалізується на соціально-виховній роботі з дітьми та підлітками з метою створення сприятливих умов для їхнього розвитку та особистісного становлення, виступає захисником інтересів та законних прав дітей та підлітків як у школі, так і в сім'ї та соціумі» [9, с. 109].

У своїй роботі соціальний педагог керується «Положенням про психологічну службу у системі освіти України», згідно з яким до його функцій належать:

1. «Діагностично-прогностична функція. Ця функція включає в себе не лише вивчення чинників, що впливають на формування особистості та її індивідуальний розвиток, але й аналіз і прогнозування можливих шляхів розвитку особистості.

2. Організаційно-методична функція. Крім визначення стратегій, мети, завдань та планування діяльності соціально-психологічної служби, соціальний педагог також забезпечує створення адекватної організаційної структури, яка сприяє ефективній взаємодії учасників освітнього процесу. Він розробляє методичні матеріали, проводить навчання та підтримку педагогів у практичному використанні педагогічних технік та стратегій для покращення соціально-педагогічної практики.

3. Корекційно-розвивальна функція. Включає в себе систему впливів спрямованих на подолання виявлених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти. Ця функція передбачає реалізацію психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень

у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки.

4. Консультативна функція. Ця функція полягає в тому, щоб надавати психологічну та педагогічну допомогу учасникам освітнього процесу у вирішенні проблем, пов'язаних з їхнім розвитком, вихованням, навчанням та формуванням психологічної і соціальної компетентності. Соціальний педагог надає консультації, виявляє потреби та індивідуальні особливості учасників освітнього процесу, розробляє рекомендації та стратегії для покращення їхньої ситуації.

5. Просвітницько-профілактична функція. Ця функція спрямована на поширення психологічних знань серед учасників освітнього процесу, а також на виявлення та запобігання негативним впливам на учнівську спільноту. Соціальний педагог працює над попередженням негативних явищ, таких як порушення прав дитини, насильство, техногенні катастрофи та інші кризові ситуації, шляхом проведення профілактичних заходів та розвитку учнівської свідомості.

6. Соціально-захисна функція. Ця функція передбачає надання соціально-педагогічної підтримки учасникам освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах або пережили травматичні події. Соціальний педагог забезпечує соціальний захист учнів, допомагає їм у подоланні кризових ситуацій, забезпечує захист їхніх прав та інтересів, а також сприяє їхній адаптації до навчального середовища та соціально-побутового оточення» [46, с. 8].

Згідно з положеннями, викладеними в ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» та ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству». освітні заклади, установи та організації системи освіти належать до «інших суб'єктних органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству» [44; 45]. У зв'язку з цим у всіх закладах освіти ще до початку нового навчального року складається та затверджується план заходів з профілактики насильства над дітьми, який виконується не лише соціальним педагогом, але й психологом та вчителями (переважно класними керівниками). Цей план заходів є важливим інструментом для забезпечення безпеки та добробуту дітей. Він містить у собі два блоки:

1. Нормативно-правове та інформаційне забезпечення. В цьому блоці включається огляд чинного законодавства щодо захисту прав дітей та протидії насильству. Створюються чіткі правила та процедури щодо виявлення, доповіді та реагування на випадки насильства. Проводиться навчання персоналу щодо впізнавання ознак насильства, реагування на них та співпраці з іншими органами (наприклад, правоохоронними органами, соціальними службами тощо).

2. Робота з учасниками освітнього процесу у сфері запобігання та протидії насильству. Цей блок включає в себе навчальні та інформаційні заходи для учнів, батьків та вчителів про те, що таке насильство, як його впізнати і якими способами можна з ним боротися. Також він містить планування тренінгів, семінарів та лекцій з питань психологічної підтримки дітей, які стали жертвами насильства, та вміння правильно реагувати на такі ситуації, а також план дій у випадках виявлення ознак насильства над учнями, включаючи механізми звернення за допомогою та підтримку учасників освітнього процесу.

Ці два блоки взаємодоповнюють один одного, забезпечуючи системний підхід до проблеми насильства в освітніх закладах. Регулярне оновлення та вдосконалення цього плану може допомогти забезпечити ефективну профілактику та реагування на подібні ситуації [42, с. 10].

Провідну роль в реалізації запланованих заходів в закладі загальної середньої освіти відіграє саме соціальний педагог.

Перш за все, соціальний педагог у освітньому закладі відповідальний за здійснення процедури приймання повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальну загрозу його вчинення. Він не лише отримує ці повідомлення, але й активно реагує на них, забезпечуючи вжиття необхідних заходів для захисту дітей, що може включати індивідуальні консультації з дітьми, встановлення контактів з органами правопорядку. Крім того, соціальний педагог повинен негайно (протягом однієї доби) передати відповідне письмове повідомлення до служби у справах дітей та органів внутрішніх справ, щоб забезпечити швидку реакцію та захист дітей від будь-яких форм насильства чи небезпеки для їхнього благополуччя [42, с. 12].

Розробка ефективної допомоги для дітей, які стали жертвами насильства, не може бути стандартизованою, оскільки кожна ситуація унікальна. Однак ми, вслід за дослідниками М. Дідорою та Н. Невестенко визначили основні принципи роботи з такими дітьми, що дозволяють ефективно працювати з дітьми-жертвами насильства індивідуально, враховуючи їхні потреби та контекст, в якому вони перебувають:

- «всебічність втручання: соціальний педагог повинен мати глибоке розуміння широкого спектру проблем, з якими може зіткнутися дитина після досвіду насильства;

- орієнтація на розвиток: допомога має сприяти не лише подоланню травми, а й розвитку особистості дитини, щоб вона могла навчитися ефективно вирішувати життєві виклики;

- увага до наслідків до особистісного розвитку: психологічні наслідки насильства можуть проявлятися у нездатності дитини до розвитку та самореалізації, тому допомога соціального педагога повинна спрямовуватися на відновлення цих здібностей;

- врахування вікових особливостей: реакція дитини на насильство та потреби в допомозі можуть змінюватися в залежності від її вікових

характеристик, тому важливо адаптувати засоби допомоги до конкретного вікового етапу дитини» [19, с. 533].

Додатково до того соціальний педагог впроваджує заходи з попередження домашнього насильства стосовно дітей, що виховуються в неблагополучних сім'ях. Зокрема, він у контексті протидії виявам насильства в учнівському середовищі:

- забезпечує передачу інформації про виявлені сім'ї, що переживають складні життєві обставини, до центрів соціальних служб/центрів надання соціальних послуг(ЦСС/ЦНСП) територіальних громад;

- веде внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічних працівників освітнього закладу, психолога, та інформує про це служби у справах дітей і ЦСС/ЦНСП;

- залучає працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку.

- взаємодіє з суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до чинного законодавства [36, с. 15].

Поряд з тим разом з психологом та класним керівником соціальний педагог проводить попереджувальну роботу з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях:

- з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях;

- з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка перебуває в реальній загрозі його вчинення [29, с. 71].

Соціальний педагог повинен спрямовувати увагу на створення в ЗЗСО об'єднання батьків, педагогів та громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Одним із ключових напрямів роботи соціального педагога закладу освіти є організація виховної роботи як з дітьми та молоддю, так і з педагогічним колективом навчального закладу з метою профілактики насильства. Українські вчені В. Петрович і В. Лютий зазначають, що профілактика охоплює діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню або загостренню негативних соціальних явищ, а також на вирішення соціальних і особистісних проблем, складних життєвих ситуацій та їхніх небезпечних наслідків [41, с. 221]. Така робота має включати проведення інформаційно-просвітницьких заходів для учасників освітнього процесу з питань попередження та протидії насильству, зокрема, через активну участь дітей у цих заходах. Особливу увагу при цьому слід приділяти формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей. Зокрема, важливо, щоб вони розуміли необхідність невідкладного інформування про випадки насильства та повідомлення про них до відповідних служб, таких як кол-центр з питань запобігання та протидії насильству стосовно дітей. Розвиток усвідомлення цих питань допомагає побудувати безпечне та дружнє середовище для всіх учасників навчального процесу. Для успішного проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству, соціальний педагог може використовувати різноманітний матеріал. Це деякі засоби та дієвий інструментарій, які можна включити:

- інформаційні буклети та брошури (розроблені зрозумілою мовою та ілюстраціями матеріали, які пояснюють, що таке насильство, його види, а також способи запобігання та протидії);
- відео-ролики (короткі відео, що демонструють ситуації насильства та вчать, як реагувати в таких ситуаціях; можуть бути розроблені спеціально для різних вікових груп);
- презентації (інтерактивні матеріали, які можуть включати статистичні дані, історії успіху або поради з психологічної та педагогічної практики);
- рольові ігри (вони дозволяють дітям та молоді відчути реальні ситуації та розробляти стратегії реагування на насильство);

– книги та статті (розміщення у шкільній бібліотеці матеріалів про запобігання та протидію насильству для дітей, молоді та вчителів) [11; 37; 44].

Ці різноманітні матеріали можуть бути ефективними інструментами для створення усвідомленості, підвищення навичок та розвитку небайдужого ставлення до проблеми насильства серед учасників освітнього процесу.

Важливим напрямом роботи соціального педагога в роботі, спрямованій на запобігання та протидію домашньому насильству над дітьми виступає робота з батьками дітей, що відвідують ЗЗСО. Серед напрямів роботи з батьками, які, на нашу думку, є дієвими можна визначити такі:

– навчання батьків навичкам ефективного спілкування з дітьми (соціальний педагог може проводити тренінги та семінари для батьків із метою навчання їх позитивним методам взаємодії та вирішення конфліктів без насильства);

– сприяння формуванню позитивного батьківського стилю виховання (соціальний педагог може надавати поради батькам щодо ефективних стратегій виховання, які базуються на любові, турботі та повазі до дітей, замість фізичного або емоційного насильства);

– підтримка батьків у вирішенні проблем сімейного життя (соціальний педагог може надавати консультації та психологічну підтримку батькам, які мають труднощі в сімейних відносинах, що можуть призводити до конфліктів та насильства);

– популяризація знань про права дитини та обов'язки батьків (соціальний педагог може організовувати інформаційні заходи для батьків з метою підвищення усвідомленості щодо прав дітей та обов'язків батьків у запобіганні насильства);

– створення сприятливого середовища для співпраці між школою та сім'єю (соціальний педагог може організовувати зустрічі, круглі столи або інші заходи, що сприяють активній взаємодії між педагогами та батьками для спільного розв'язання проблем і запобігання конфліктам у сімейному середовищі) [50, с. 25].

Представлені напрями дозволяють соціальному педагогу активно впливати на підвищення освіченості та усвідомленості батьків щодо проблеми насильства та сприяють створенню безпечного середовища для дітей. При цьому просвіта повинна спиратись на пам'ять дорослих про власне дитинство. Саме це сприятиме кращому розумінню дітей і перегляду поведінки з ними [29, с. 73].

Значну увагу в контексті запобігання та протидії насильству над дітьми соціальний педагог повинен приділяти роботі з педагогічним колективом освітнього закладу. Така робота передбачає:

- організацію просвіти, включаючи семінари, конференції, ради, де звертається увага на права та потреби дітей, відповідальність вчителів за них, взаємодію з батьками та освітніми структурами, в тому числі обговорюються питання професійної етики, комунікації та захисту прав дітей;

- формування у вчителів навичок виявлення та розпізнавання жорстокого ставлення до дітей [33, с. 203].

Отже, з огляду на наведені вище відомості, можна зробити висновок, що роль соціального педагога в освітньому закладі вкрай важлива для забезпечення безпеки та благополуччя дітей. Він відіграє ключову роль у виявленні, реагуванні та попередженні випадків жорстокого поводження з дітьми, а також у наданні підтримки та допомоги жертвам насильства. Поряд із тим, робота соціального педагога у сфері запобігання та протидії насильству над дітьми вимагає комплексного підходу, включаючи реагування на конкретні ситуації, розвиток особистості дітей та співпрацю з батьками та іншими педагогічними працівниками для створення безпечного та підтримуючого середовища для дітей.

Висновки до розділу 1

Різноманітність наукових підходів до розуміння насильства свідчить про його складний характер та різні аспекти. В юридичній сфері насильство розглядається як прояв агресії, у соціології – як механізм примусу, в психології – як форма агресії, а в конфліктології – як результат конфліктної поведінки. Особливо привертає увагу проблема домашнього насильства, оскільки вона

передбачає систематичні дії з метою набуття влади та контролю над близькими людьми. Насильство є поширеним явищем, незалежним від географічних, економічних, культурних, релігійних або соціальних меж.

Дитинство – це період, коли особа перебуває під опікою та практично повністю залежить від дорослих (батьків, осіб, що їх замінюють, інших близьких родичів). У дитинстві особа має всі права людини, включаючи захист від будь-яких форм насильства. Проте, не зважаючи на наявність низки законодавчих актів щодо захисту дітей від насильства, насильство над дітьми є серйозною проблемою нашого суспільства. Особливо це стосується випадків домашнього насильства, які часто лишаються невиявленими. Причини насильства над дітьми можуть бути різноманітними, включаючи соціокультурні та економічні фактори, а його наслідки можуть бути серйозними та тривалими, оскільки вони включають фізичні травми, психологічні проблеми та соціальну дезадаптацію.

Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» (2024 р.), всі заклади освіти входять до категорії «інших суб'єктних органів та установ, яким покладено функції здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству». Відповідно до цього положення, у закладах освіти щорічно розробляються та затверджуються плани заходів з профілактики насильства (в тому числі, домашнього) над дітьми. Провідну роль у реалізації цих заходів відіграють соціальні педагоги. Вони виявляють випадки насильства над дітьми та оперативно реагують на них, надаючи підтримку та допомогу жертвам насильства. В той же час, важливим аспектом роботи соціальних педагогів в цьому напрямку виступає профілактика жорстокого поводження з дітьми, яка потребує як безпосередню роботу з дітьми, так і співпрацю з батьками, педагогічними працівниками та відповідними державними організаціями.

РОЗДІЛ 2. ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Стан профілактики насильства над дітьми в Україні

Сучасне суспільство рішуче виступає проти будь-якої жорстокості чи насильства щодо дітей, будь-то з боку батьків, родичів або інших осіб, що беруть участь у їх вихованні та догляді (вчителів, вихователів, тренерів, лікарів тощо). Такі дії вважаються серйозним порушенням прав дитини та основних прав людини. Основні засади запобігання насильству над дітьми в Україні закріплені в Конституції України від 28 червня 1996 року, особливо в статтях 3, 21-24, 27-29, 32, 51, 52. Провідним законодавчим актом у сфері захисту прав дітей є Закон України «Про охорону дитинства». Цей Закон визначає захист дітей як стратегічний національний пріоритет і встановлює основи державної політики для забезпечення прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Цивільний і Сімейний кодекси України також виявляють чітку заборону будь-яких форм насильства щодо дітей. Зокрема, ч. 3 ст. 289 Цивільного кодексу України проголошує недопустимість фізичних покарань з боку батьків, опікунів та інших осіб, що займаються питаннями виховання, щодо малолітніх та неповнолітніх дітей. Аналогічно, ст. 150 Сімейного кодексу України містить заборону на будь-які форми експлуатації та фізичні покарання дітей, а також на інші види покарань, що принижують гідність дитини (ч. 6 і 7 ст. 159 СК України) [24, с. 37].

«В Україні існує законодавчо закріплена система організацій та установ, відповідальних за захист дітей від насильства і проведення профілактичних заходів. Згідно з Порядком розгляду звернень та повідомлень про жорстоке поводження з дітьми або потенційну загрозу такого поводження, затвердженим наказом № 5/34/24/11 від 16.01.2004 р. чотирьох центральних органів виконавчої влади (МОН, МОЗ, МВС, Мінсім'ямолодьспорту), визначено наступні установи та органи, що забезпечують захист дітей: служби у справах дітей; органи внутрішніх справ (зокрема кримінальна поліція у справах дітей); заклади охорони здоров'я; управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту; центри

соціальних служб; дитячі притулки та центри соціально-психологічної реабілітації дітей; Всеукраїнська дитяча лінія (0-800-500-33-5), система телефонів довіри; освітні установи. Всі зазначені установи тісно співпрацюють для досягнення спільної мети – захисту прав дитини. Поряд із тим, саме заклади освіти мають унікальну можливість працювати з широким колом представників суспільства, оскільки вони є місцем, де діти проводять значну частину свого часу і де можуть бути охоплені різноманітні групи батьків, опікунів та інших захищених осіб» [8].

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна профілактика включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання розвитку чинників ризику насильства над дітьми, формування в суспільстві ненасильницького світогляду, культури толерантності та емпатії, а також відмову від насильницьких методів виховання і стосунків. Це досягається за допомогою превентивних програм, які змінюють соціальні та культурні моделі поведінки на відповідальні і ненасильницькі, викорінюють упередження та звичаї, засновані на ідеях неповноцінності чи нетолерантності, сприяють усвідомленому батьківству та підвищенню батьківської компетенції. Крім того, важливим аспектом є підвищення кваліфікації всіх фахівців, які працюють у сфері захисту дітей та профілактики насильства, таких як поліцейські, лікарі, вчителі, соціальні педагоги, психологи, судді, працівники прокуратури, голови сільських рад, та співробітники відділів у справах сім'ї та молоді.

Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення та усунення ситуацій підвищеного ризику насильства щодо дітей, а також на виявлення та подолання чинників, що сприяють насильству з боку конкретних осіб. Вона включає систему раннього виявлення ситуацій ризику, роботу з нейтралізації чинників насильства, підтримку сімей у складних життєвих обставинах та підвищення кваліфікації педагогів, вихователів та інших фахівців, що працюють з дітьми, для збагачення методів виховання дітей (в тому числі, з девіантною поведінкою або психічними відхиленнями).

Третинна профілактика включає втручання в ситуації, коли насильство вже мало місце, з метою недопущення його повторення, реабілітації постраждалої дитини та роботи з агресором. Ця робота включає кризове втручання, вилучення дитини з ситуації насильства, надання комплексної допомоги дитині та її сім'ї, а також забезпечення ефективного функціонування реабілітаційних програм для постраждалих дітей та осіб, які вчиняють насильство (особливо для батьків) з урахуванням статі, віку та інших особистісних характеристик [54, с. 278].

Пріоритетним напрямом діяльності фахівців є безпосередня індивідуальна робота з дітьми та підлітками. Ця робота включає проведення загальних просвітницько-інформаційних заходів, надання консультативно-інформаційної допомоги підліткам, сприяння в реалізації гарантованих державою прав неповнолітніх, та налагодження співпраці з різними соціальними інститутами. Фахівці також надають різноманітні професійні послуги, допомагаючи дітям у конкретних життєвих ситуаціях. Важливою складовою є формування високого рівня правосвідомості у дітей, розвиток бажання дотримуватись норм моралі та законодавства. Робота спрямована на подолання неправильних стереотипних уявлень про суспільні правові та моральні норми, а також на вдосконалення практичних навичок толерантної поведінки. Форми та методи роботи з підлітками варіюються залежно від психолого-педагогічних характеристик особистості, вікових та гендерних особливостей, характеру проблеми (порушення прав, законних інтересів, неправомірні дії з боку батьків, педагогів або інших осіб), та очікуваних результатів. Фахівці організують заходи, спрямовані на формування моральних рис і правосвідомості дітей та підлітків, проводять індивідуальні бесіди, роз'яснювальну роботу, а також надають корекційну та консультативну допомогу [50, с. 216].

Також проводиться робота з батьками, що включає різноманітні види підтримки. Деякі батьки шукають поради, інші потребують конкретно психолого-педагогічної допомоги, а треті – ефективної роз'яснювально-профілактичної роботи. Головна мета цієї діяльності полягає в проведенні профілактичних заходів, спрямованих на попередження насильства щодо дітей,

яке може відбуватися саме від батьків або в їх мікросоціальному оточенні. Також важливою частиною є реабілітаційна робота з метою відновлення порушених прав неповнолітніх. Для підвищення правової відповідальності батьків у вихованні та розвитку їхніх дітей використовуються різні методи, такі як батьківські збори, медіаосвіта, індивідуальні консультації та зустрічі з фахівцями [25, с. 36].

Отже, Україна має нормативно -правові акти, які карають насильство над дітьми, існують різноманітні програми соціальної підтримки для дітей та суспільства, реалізуються заходи, спрямовані на підвищення обізнаності про наслідки насильства над дітьми. В той же час, профілактика насильства над дітьми є складним завданням і зіштовхується з рядом викликів [2; 3; 5; 48; 56]. У ході дослідницького пошуку ми виділили такі з них:

1. Багато програм профілактики насильства над дітьми стикаються з обмеженими фінансовими ресурсами. Це може обмежувати їх масштаб та доступність.

2. Профілактика насильства вимагає співпраці між різними секторами, такими як правоохоронні органи, соціальні служби, заклади охорони здоров'я та освітні установи. Брак координації може призводити до дублювання зусиль або прогалин у захисті дітей.

3. Існують проблеми з ефективними механізмами виявлення випадків насильства та відповідного реагування на них. Наприклад, недостатня система звітності про випадки насильства чи недостатній доступ до підтримки для жертв [42, с. 34].

В той же час, одним із ключових чинників, що сприяють цьому є високий рівень терпимості суспільства до жорстокого поводження з дітьми. Це стосується не лише домашнього насильства, а й насильства у школах, дитячих садках та інших соціальних середовищах. « Багато людей вважають фізичне покарання або психологічний тиск прийнятними методами виховання або контролю, що значно ускладнює боротьбу з цією проблемою. Недостатня обізнаність про наслідки насильства та відсутність належної підтримки для постраждалих дітей також

погіршують ситуацію. Отже, робота з профілактики насильства над дітьми спрямовується, перш за все, на те, щоб суспільство усвідомило серйозність цієї проблеми та почало діяти для її вирішення на всіх рівнях» [7, с. 12].

Таким чином, законодавча база та система захисту прав дітей в Україні є важливими компонентами боротьби з насильством. Програми профілактики насильства над дітьми охоплюють широкий спектр заходів, включаючи первинну, вторинну та третинну профілактику. Однак існують значні виклики, такі як обмежені фінансові ресурси для розробки та впровадження профілактичних програм, нестача координації між секторами та культурні перешкоди, які необхідно подолати. Підвищення усвідомленості суспільства, збільшення фінансування та вдосконалення системи виявлення і реагування також є критичними для ефективної боротьби з цією проблемою.

2.2 Дослідження проблеми насильства над дітьми та якості роботи закладу освіти в цьому напрямі (на прикладі Колківського ліцею)

Проведене нами емпіричне дослідження спрямовувалося на:

- визначенні розповсюдженості проблеми насильства в дитячому середовищі;
- оцінці стану роботи соціального педагога ЗЗСО щодо профілактики насильства над дітьми.

До участі в дослідженні було залучено здобувачів середньої освіти, що навчаються в 10 класі опорного закладу «Колківський ліцей», серед них 13 дівчат і 10 хлопців (загальна кількість осіб – 23). Всі вони виховуються в повних сім'ях, тобто в сім'ях, в яких присутні обидва батьки (мати й батько) (така структура сім'ї вважається традиційною і має на меті створення стабільного та безпечного середовища для виховання дітей).

Однією дитиною в сім'ї є 8 досліджуваних (34,8%), в сім'ї з двома дітьми виховуються 12 досліджуваних (52,2%), а з сімей з трьома і більше дітьми (багатодітних) походять 3 досліджуваних (13,0%).

17 сімей (73,9%) класифіковані як умовно благополучні, тобто вони мають певні проблеми або труднощі, але загалом здатні забезпечити основні потреби та функціонування родини. В свою чергу, 5 сімей (26,1%) віднесені до категорії неблагополучних, що свідчить про наявність значних проблем, які впливають на їхнє благополуччя та функціонування. Отже більшість сімей мають певні труднощі, але все ж здатні функціонувати на задовільному рівні. Однак, значна частина сімей (майже чверть) потребує додаткової підтримки та допомоги для покращення свого становища. Неблагополучність сімей зумовлена різними факторами, зокрема:

- економічними труднощами: низький рівень доходів, безробіття або нестабільна зайнятість батьків (одного або обох), що призводить до недостатнього забезпечення основних потреб сім'ї, таких як харчування, житло та освіта;

- соціальними факторами: проблеми з адаптацією в новому середовищі (внутрішньо переміщені особи);

- фактором здоров'я: хронічні захворювання або інвалідність одного з членів сім'ї, що призводять до значних фінансових витрат і психологічного стресу.

Окрім дітей, до участі в дослідженні було залучено їхніх матерів в кількості 23 осіб.

Діагностика здійснювалася з урахуванням таких критеріїв:

1. Методологічний критерій:

- об'єктивність у зборі фактів: всі дані були зібрані без упередження, з використанням науково обґрунтованих методів, що гарантують точність і нейтральність;

- інтеграція фактів: після збору, всі факти повинні бути ретельно оброблені та узагальнені, щоб забезпечити повну і цілісну картину досліджуваного питання;

– достовірність інформації: усі отримані дані мають бути перевірені на правдивість і точність, щоб гарантувати їхню надійність і відповідність реальності.

2. Етичний критерій:

- конфіденційність: усі особисті дані учасників дослідження повинні бути захищені від несанкціонованого доступу, щоб зберегти їхню приватність;
- максимальна міра відкритості: попри необхідність збереження конфіденційності, дослідники повинні бути максимально прозорими у своїх методах і процесах, щоб учасники розуміли, як використовуються їхні дані;
- невтручання в приватне життя: під час діагностики необхідно уникати дій, які можуть бути розцінені як порушення приватного життя учасників; дослідження має проводитися з повагою до особистого простору та прав людей.

В дослідженні було використано дві авторські анкети: «Анкета з питань насильства щодо дітей» (додаток А) і «Анкета для батьків щодо задоволеності станом роботи з профілактики насильства над дітьми» (додаток Б нашого магістерського дослідження). Анкетування дітей проводилося під час години спілкування, а анкетування матерів — на батьківських зборах. Кожному з респондентів було запропоновано бланк з питаннями, на які вони надали відповіді індивідуально.

Метою анкетування здобувачів загальної середньої освіти виступило визначення розповсюдженості проблеми насильства в дитячому середовищі. Результати анкетування підлітків подано на рисунках 2.1-2.9.

Дані щодо розподілу підлітків за оцінкою актуальності проблеми насильства над дітьми для українського суспільства, подані на рисунку 2.1, свідчать про те, що в переважній більшості (82,6%) підлітки вважають проблему насильства над дітьми актуальною для українського суспільства. Це свідчить про обізнаність підлітків щодо цієї проблеми як результат достатньої кількості інформації щодо насильства над дітьми в медіа, школах та інших громадських місцях, що впливає на формування громадської думки серед підлітків.

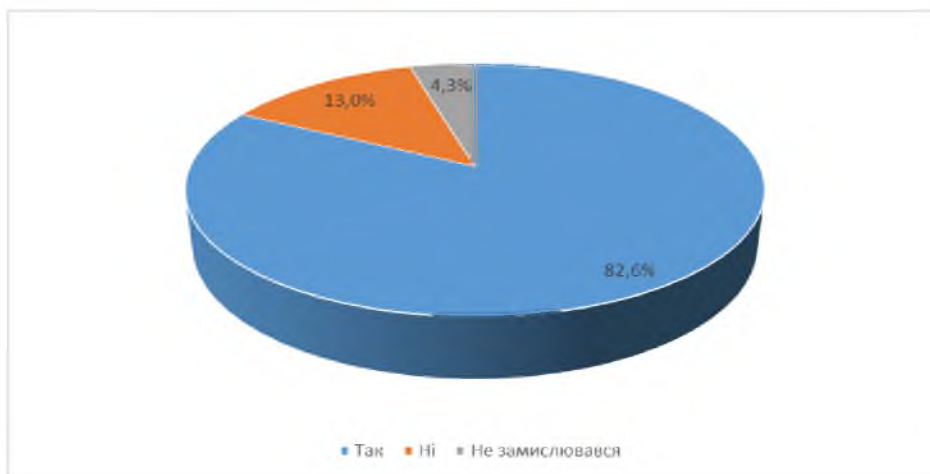

Рис. 2.1 Розподіл підлітків за оцінкою актуальності проблеми насильства над дітьми для українського суспільства

В свою чергу, 13,0% підлітків не вважають проблему насильства над дітьми актуальною. Ця група підлітків, можливо, не стикалася з інформацією про насильство або не має достатнього розуміння масштабів проблеми. В той же час, можливо, ці підлітки мають інше бачення пріоритетних проблем суспільства або не відчувають безпосереднього впливу цієї проблеми на своє життя. Не замислювалися над цим питанням лише 4,3% підлітків, що може бути пов'язано з недостатньою поінформованістю або низьким рівнем інтересу до суспільних питань. Такий результат також може свідчити про те, що ці підлітки, можливо, зосереджені на інших аспектах свого життя і не звертають уваги на суспільні проблеми.

Отже, дані, отримані в ході анкетування підлітків, свідчать про те, що більшість з них чітко усвідомлюють і визнають актуальність проблеми насильства над дітьми, що може бути результатом активної просвітницької діяльності та соціальних кампаній. Однак існує певний відсоток молоді, яка або не визнає цю проблему актуальною, або не замислювалася над нею, що вказує на необхідність продовження і посилення заходів, спрямованих на підвищення обізнаності та розуміння цієї важливої суспільної проблеми.

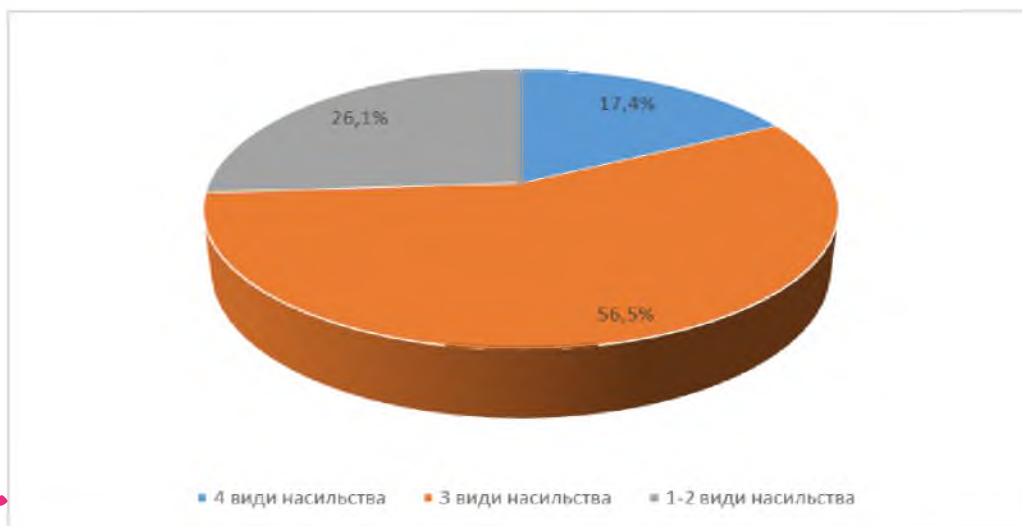

Рис. 2.2 Розподіл підлітків за обізнаністю щодо типів насильства

Традиційно виділяються чотири типи насильства: фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство та економічне насильство. Як зазначається на рисунку 2.2, про всі ці типи насильства обізнані 17,4% підлітків. В той же час, 56,5% підлітків визначили три типи насильства, а 26,1% підлітків виявили обізнаність щодо двох з існуючих типів насильства.

Аналіз відповідей підлітків показав, що рівень обізнаності про різні види насильства серед них значно відрізняється. Розглянемо детально показники обізнаності підлітків щодо кожного з типів насильства, подані на рисунку 2.3, та пояснимо отримані результати.

Рис. 2.3 Частота визначення підлітками конкретних типів насильства

Так, всі без виключення підлітки, які брали участь у дослідженні, продемонстрували обізнаність щодо фізичного насильства. Це може бути пов'язано з тим, що фізичне насильство є найочевиднішим і найпомітнішим типом насильства, про який часто говорять у медіа, на уроках з «Основ здоров'я», в сім'ях та інших соціальних контекстах. Окрім того, фізичне насильство часто залишає видимі сліди, що робить його легшим для розпізнання.

Високий рівень обізнаності про психологічне насильство (95,7%) свідчить про те, що підлітки добре інформовані про його прояви та наслідки. Це може бути результатом того, що в сучасному суспільстві все більше уваги приділяється психологічному здоров'ю та впливу психологічного насильства на людину. Державна програма підтримки ментального здоров'я, інші інформаційні кампанії, освітні програми та обговорення в соціальних мережах можуть сприяти такій обізнаності.

Про сексуальне насильство мають уявлення 78,3% підлітків, тож, обізнаність про сексуальне насильство також досить висока. Однак цей показник трохи нижчий у порівнянні з фізичним та психологічним насильством. Це може бути пов'язано з тим, що сексуальне насильство є більш делікатною та табуованою темою, про яку рідко говорять відкрито. Незважаючи на це, підлітки все ж мають достатній рівень обізнаності, можливо завдяки спеціальним освітнім програмам та інформаційним кампаніям.

Найнижчий рівень обізнаності підлітків стосується економічного насильства (17,4%). Це може бути пов'язано з тим, що економічне насильство найменш помітне та найменш обговорюване у суспільстві. Підлітки можуть просто не стикатися з цією проблемою або не розуміти її суті та проявів. Відсутність достатньої інформації в навчальних програмах та у громадських обговореннях може також бути причиною низького рівня обізнаності.

Отже, результати дослідження демонструють, що підлітки мають високу обізнаність про більш видимі та часто обговорювані типи насильства (фізичне та психологічне), тоді як про менш очевидні типи (економічне насильство) знають набагато менше. Це вказує на необхідність розширення освітніх та

інформаційних програм/кампаній, які б включали всі види насильства, зокрема ті, що менш помітні, але не менш важливі для розуміння та запобігання насильству в цілому.

Наступні питання анкети дозволили сформуванню уявлення про власний досвід підлітків щодо заявленої проблеми. При цьому нас цікавило, чи були вони свідками випадків жорстокого поводження з іншими неповнолітніми, чи були вони самі об'єктом насильницьких дій з боку оточуючих людей та чи виникали в їхньому житті випадки, коли вони самі виступали агресорами.

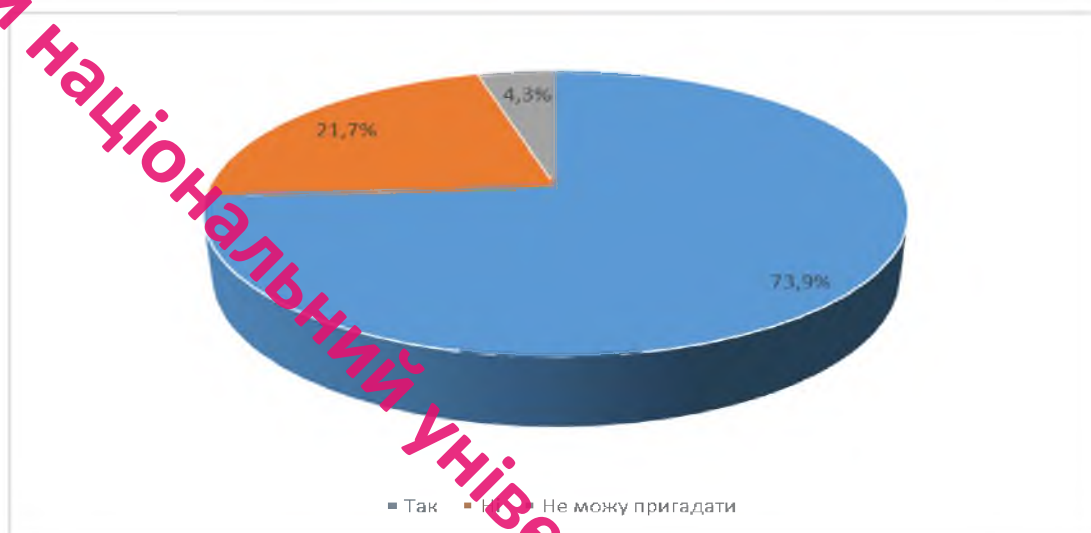
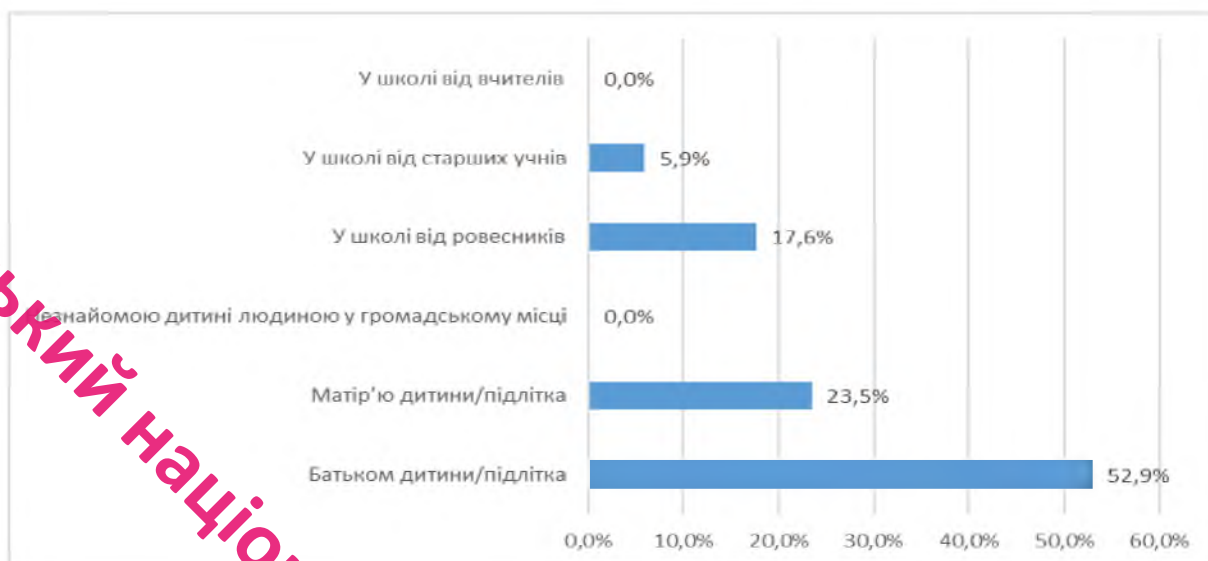

Рис. 2.4 Розподіл підлітків за наявністю свідчень щодо насильства над неповнолітніми

З інформації, яку видно на рис. 2.4, випливає, що на питання про те, чи були підлітки колись свідками насильства над іншими дітьми чи підлітками, 73,2% опитаних відповіли, що мали досвід бути свідками таких подій. З іншого боку, 21,7% підлітків зазначили, що не були свідками насильства. Окрім того, 4,3% підлітків відповіли, що не можуть пригадати таких випадків на момент опитування. Це може свідчити або про відсутність у них такого досвіду, або про небажання пригадувати такі події через психологічний дискомфорт чи травму, пов'язану з цими спогадами.

Відзначимо, що серед осіб, що вчиняли насильство над неповнолітніми в їхній присутності, підлітки визначали переважно батьків неповнолітніх. Зокрема, 52,9% підлітків зазначили, що насильство вчинялося батьком дітей, і 23,5%

підлітків вказували на матерів дітей. В той же час, 23,5% підлітків були свідками булінгу неповнолітніх з боку здобувачів освіти (однолітків та старших).

* розрахунок здійснено з урахуванням кількості підлітків – свідків насильства над неповнолітніми

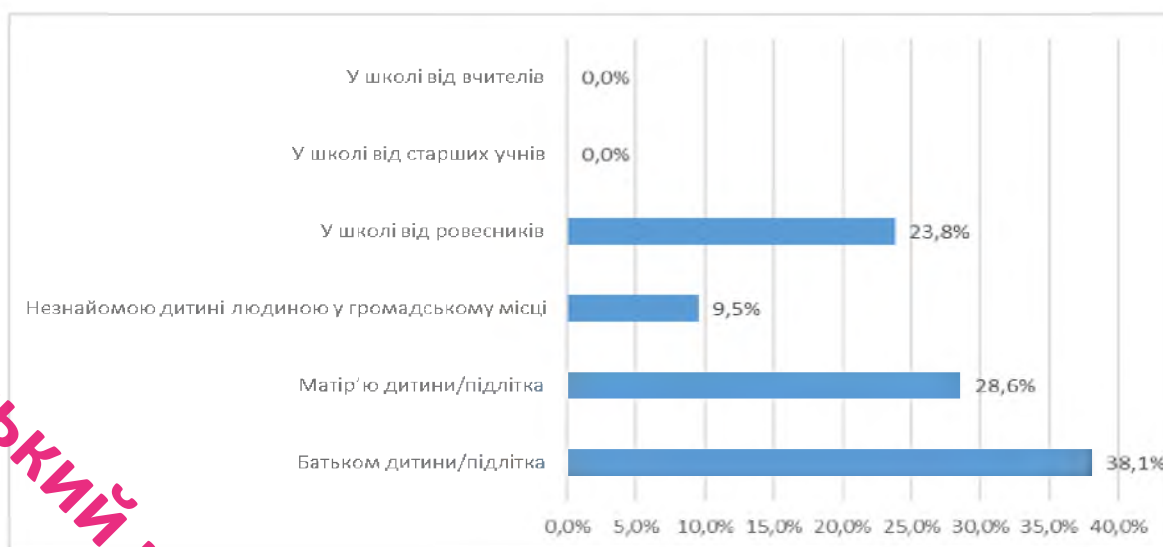
Рис. 2.5 Частота визначення підлітками осіб, що вчиняли насильство над дітьми

Далі ми проаналізували інформацію від підлітків, чи доводилося їм самим переживати насильство. Згідно з розподілом відповідей, поданим на рисунку 2.6, 91,3% підлітків зазначили, що мали досвід взаємодії з агресорами.

Рис. 2.6 Розподіл підлітків за наявністю випадків насильства щодо них самих

Серед осіб, що вчиняли насильство щодо них, підлітки визначали батьків (38,1%), матерів (28,6%), однолітків в школі (23,8%) та незнайомих людей у громадських місцях (9,5%).

* розрахунок здійснено з урахуванням кількості підлітків, що пережили випадки насильства

Рис. 2.7 Частота визначення підлітками осіб, що вчиняли насильство над ними

Аналіз відповідей підлітків дозволив дійти висновку, що найчастіше підлітки потерпають від насильницьких дій з боку власних батьків. В той же час, констатуються й випадки булінгу з боку однолітків.

В ході проведення анкетування ми також дізналися, що всі учні без виключення самі так чи інакше чинили насильство над іншими членами суспільства (зокрема, однолітками та педагогами). Результати можна побачити на діаграмі нижче.

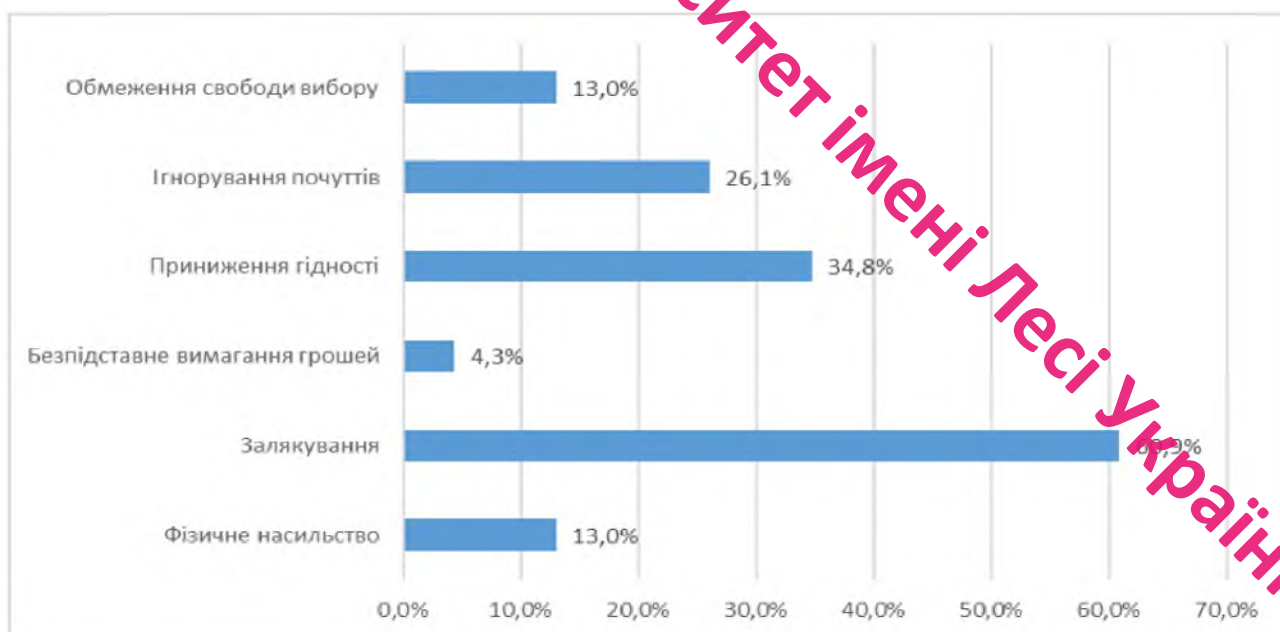

Рис. 2.8 Частота визначення підлітками форм насильства, вченого ними стосовно інших людей

Отже, дані показують, що насильство серед підлітків є доволі серйозною проблемою. Багато хто з підлітків не лише були свідками насильства та самі зазнали його, але й самі виступали агресорами щодо інших осіб. Зазначене вказує на важливість комплексного підходу до вирішення цієї проблеми, який має включати роботу з родинами і шкільними колективами, а також впровадження програм з розвитку соціальних навичок та управління агресією для самих підлітків.

На завершення ми поцікавилися в опитуваних підлітків, чи знають вони, до кого можна звернутися в разі вчинення над ними насильства. Їхні відповіді можна побачити на рисунку 2.9.

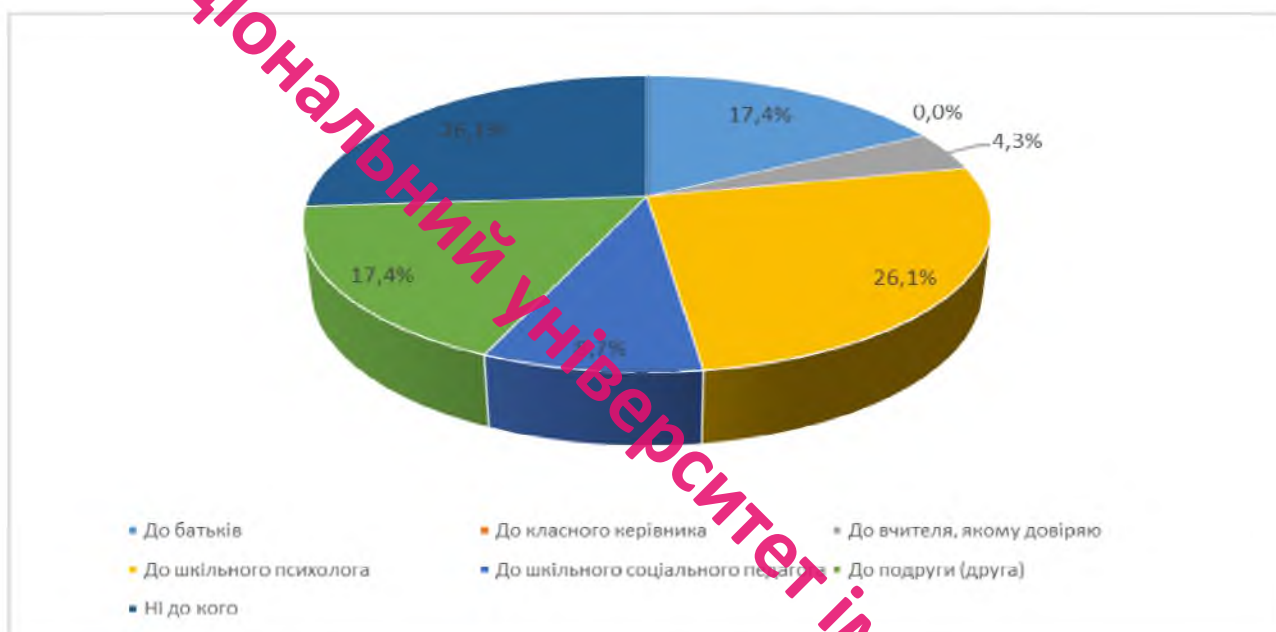

Рис. 2.9 Розподіл підлітків за обиранням людей, до яких вони звернулися б за допомогою у випадку здійснення над ними насильства

Аналізуючи дані таблиці щодо вибору осіб, до яких підлітки звернулися б за допомогою у випадку вчинення над ними насильства, можна визначити кілька ключових тенденцій. Близько 17,4% підлітків вказали, що обрали б звернення до своїх батьків, що свідчить про їхню важливість як первинних підтримувальників. 26,1% підлітків вибрали б шкільного психолога, показуючи визнання його ролі в психологічній підтримці. Ще 8,7% підлітків вказали на шкільного соціального педагога, що свідчить про важливість для них соціальних послуг в умовах шкільного середовища. 4,3% учнів зазначили, що обрали б звернутися до

вчителя, якому вони довіряють, що може свідчити про обмежену кількість вчителів, з якими підлітки мають відкриті стосунки. У той же час, абсолютно ніхто не вибрав свого класного керівника, що може вказувати на відсутність впевненості у ньому як особі, яка може надати ефективну допомогу в критичних ситуаціях. Важливо також зауважити, що 17,4% підлітків обрали б звернутися до своїх друзів у разі насильства, що відображає значення підтримки з боку однолітків. Однак 26,1% підлітків вибрали варіант «Ні до кого», що може вказувати на відсутність довіри до усіх доступних варіантів підтримки або на перешкоди у зверненні за допомогою. Тож, узагальнюючи, важливо підкреслити необхідність підвищення довіри до осіб, які можуть надати допомогу у випадку насильства серед підлітків, а також збільшення доступності інформації про такі ресурси підтримки.

Таким чином, анкетування здобувачів середньої освіти показало, що вони в цілому мають уявлення про насильство, деякі з них навіть відчували його на собі з боку батьків (переважно), однолітків, незнайомих людей, і мова йшла не лише про психологічне насильство, але й про фізичне. Також було виявлено схильність самих підлітків до вчинення насильства над іншими. Також констатовано випадки, коли жертви насильства змовчують про те, що над ними знущаються, і не звертаються за допомогою.

Анкетування матерів здобувачів загальної середньої освіти, яке здійснювалось в рамках нашого магістерського дослідження, спрямовувалося на оцінку стану роботи соціального педагога ЗССО щодо профілактики насильства над дітьми. Результати анкетування подано на рис. 2.10-2.17 на цій роботі.

Дані, представлені нами на рисунку 2.10, свідчать про те, що 69,6% матерів підлітків знають про наявність програм з профілактики насильства в школах. Поряд із тим, 30,4% (майже третина) не мають цієї інформації. Вищезазначене свідчить про те, що матері підлітків в переважній більшості вже обізнані щодо існування програм профілактики насильства в школах. Однак багато хто з матерів не мають такого знання. Це може вказувати на потребу в підвищенні інформованості серед батьків щодо цих програм.

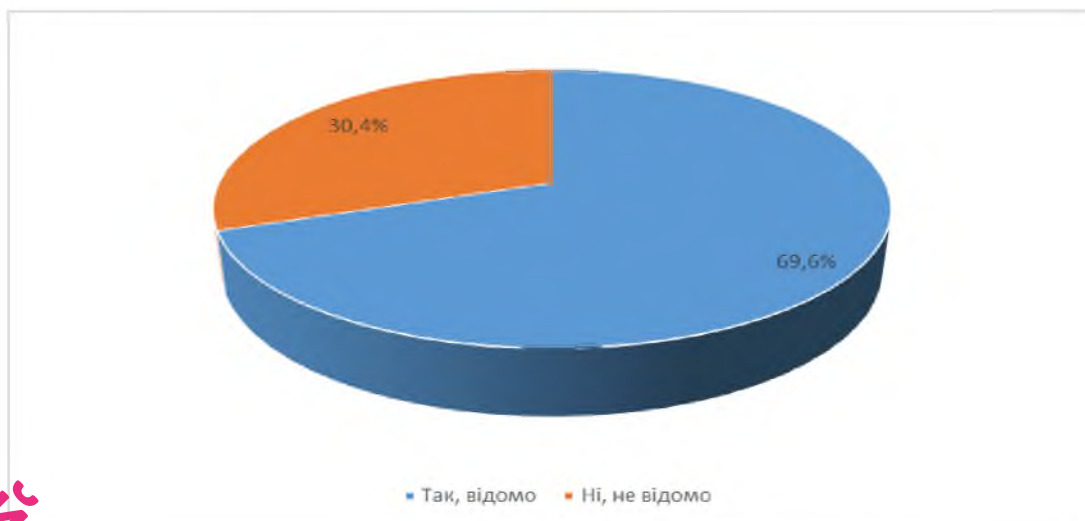

Рис. 2.10 Розподіл матерів підлітків за обізнаністю щодо наявності в ЗЗСО програм з профілактики насильства над дітьми

Результати аналізу даних про оцінку матерями ефективності програм з профілактики насильства в закладі освіти, подані на рисунку 2.11, вказують на різноманітність сприйняття цих програм.

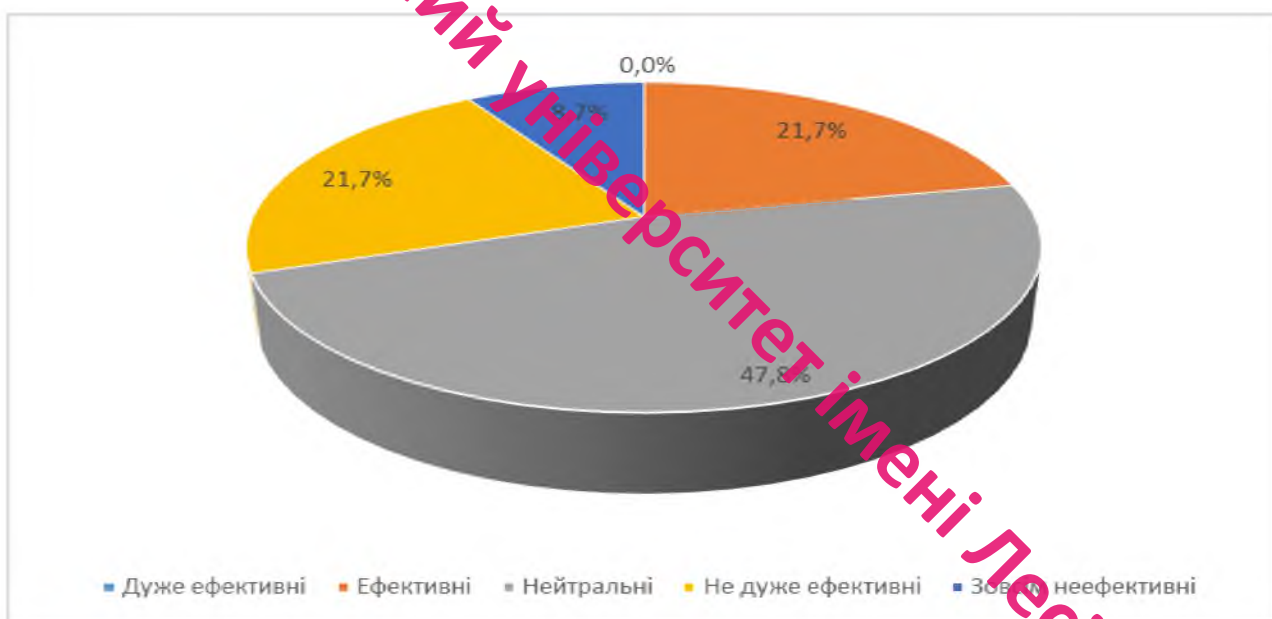

Рис. 2.11 Розподіл матерів підлітків за оцінкою ефективності програм з профілактики насильства над дітьми у ЗЗСО

Так, згідно з отриманими даними, найбільша частина відповідей була в нейтральному діапазоні (47,8%), що свідчить про те, що більшість матерів не мають чіткої думки щодо ефективності програм. В той же час, 30,4% матерів вважають програми не дуже ефективними, що підкреслює необхідність подальшого вдосконалення цих ініціатив. В певній мірі ефективними вважають

програми з профілактики насильства над дітьми лише 21,7% матерів. Отже, отримані відповіді підкреслюють важливість постійного вдосконалення програм з профілактики насильства над дітьми, зокрема через збільшення транспарентності, підвищення якості та участь батьківського середовища в оцінці їхньої ефективності.

Результати оцінювання матерями підлітків частоти проведення в ЗЗСО заходів з профілактики насильства над дітьми відображено на рисунку 2.12.

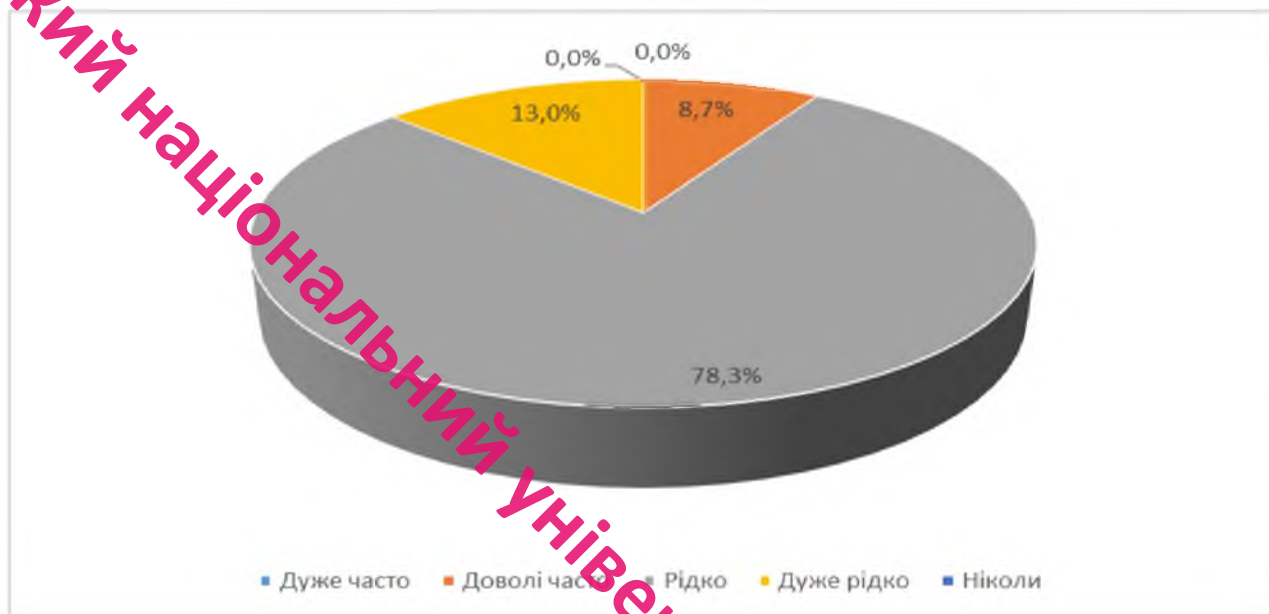

Рис. 2.12 Розподіл матерів підлітків за оцінкою частоти проведення в ЗЗСО заходів з профілактики насильства над дітьми

З даних зазначеного рисунка випливає, що 78,3% матерів вважають, що в освітньому закладі такі заходи проводяться рідко, а 13,0% матерів вважають, що заходи проводяться дуже рідко. Отримані дані відображають відчуття недостатньої уваги до цього важливого питання. Такі дані підкреслюють необхідність удосконалення підходів до профілактики насильства в закладі і підвищення усвідомлення про це у педагогічного персоналу і адміністрації закладу.

В той же час, з відповідей матерів на наступне питання анкети (рисунком 2.13) ми бачимо, що самі матері переважно не звертаються за допомогою до фахівців психологічної служби з питань насильства над дітьми. Зокрема, матерів,

що не схильні звертатися за допомогою до відповідних фахівців, налічується 78,3%. В той же час, звертаються до психологів за необхідності 21,7% матерів.

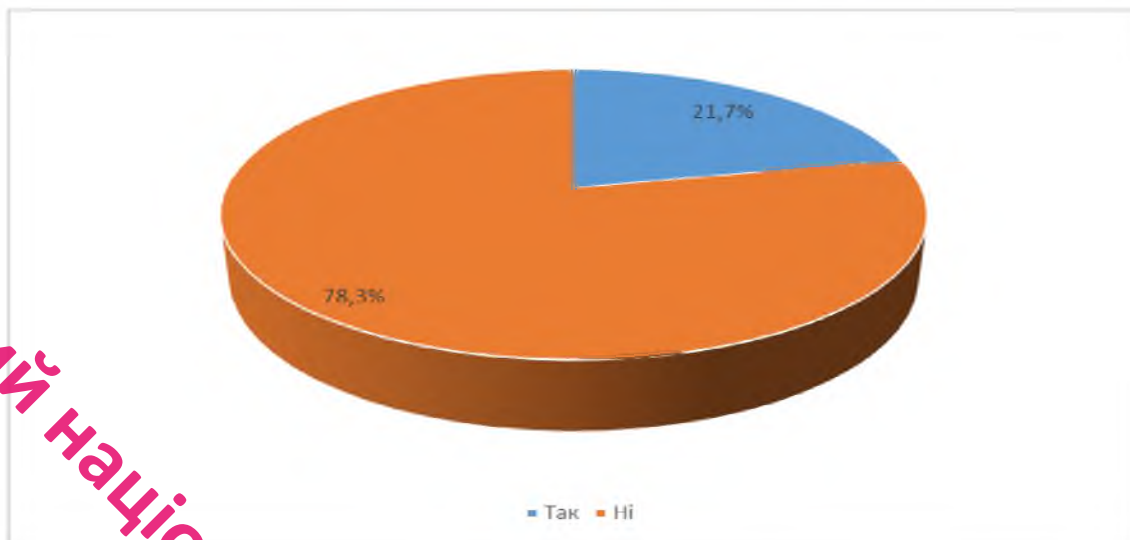

Рис. 2.13 Розподіл матерів підлітків за наявністю звертань за допомогою до шкільного психолога/соціального педагога з питань насильства над дітьми

Як зазначено на рисунку 2.14, певною мірою небажання матерів звертатися за допомогою можна пояснити тим, що вони не достатньо високо оцінюють професіоналізм фахівців психологічної служби у роботі, спрямованій на профілактику насильства над дітьми (91,7% матерів оцінили професіоналізм соціального педагога та психолога щодо цього питання середніми оцінками).

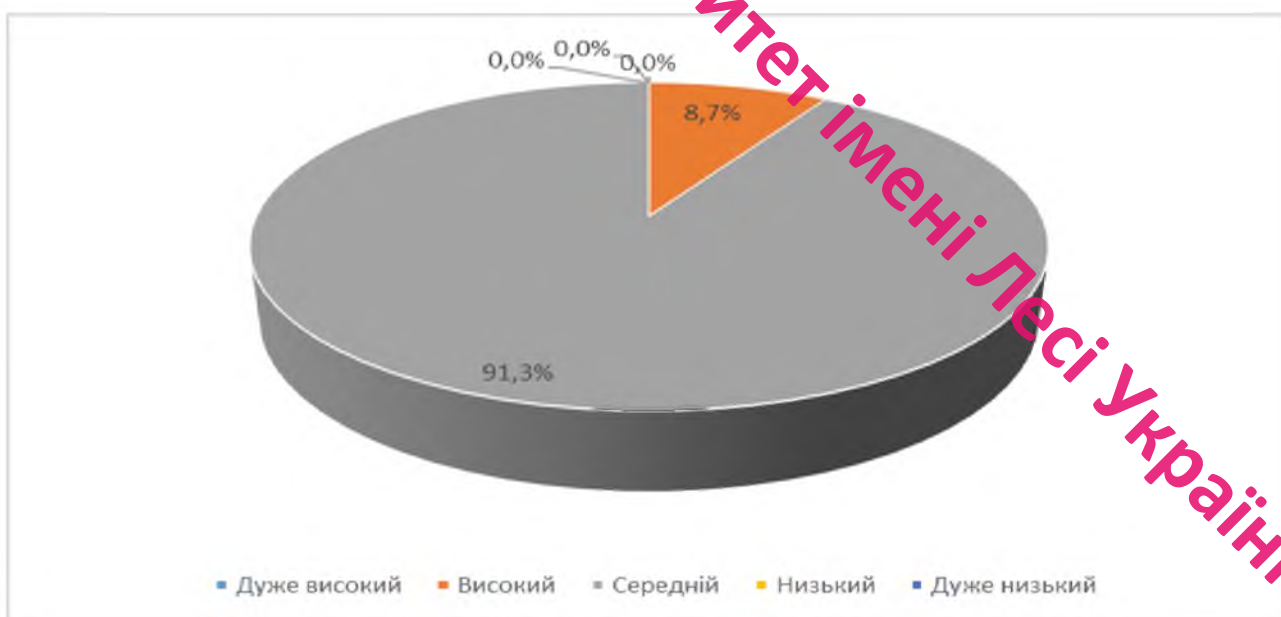

Рис. 2.14 Розподіл матерів підлітків за оцінкою професіоналізму фахівців соціально-психологічної служби у роботі з профілактики насильства над дітьми

Поряд із тим, небажання звертатися за допомогою до фахівців може бути пов'язано з такими факторами, як: недостатнє усвідомлення проблеми (матері можуть не повною мірою усвідомлювати серйозність проблеми насильства над дітьми або вважати, що це їх не стосується), негативний досвід попередніх звернень, соціальна стигма (страх соціального осуду).

Все зазначене вказує на необхідність проведення інформаційно-просвітницької кампанії серед батьків щодо важливості звернення за допомогою у випадках насильства над дітьми, а також на необхідність підвищення якості та доступності таких послуг в закладі освіти.

Аналізуючи дані щодо розподілу матерів підлітків за оцінкою відчуття захищеності їхніх дітей у школі та вдома, подані на рисунку 2.15, ми зробили такі висновки. 34,8% матерів вважають, що їхні діти завжди почувалися захищеними як вдома, так і у школі. Це позитивний показник, який свідчить про те, що значна частина підлітків відчуває стабільну підтримку і безпеку в обох середовищах. 43,5% матерів оцінюють відчуття захищеності своїх дітей як середньо виражене.

Рис. 2.15 Розподіл матерів підлітків за оцінкою відчуття захищеності у школі та вдома у їх дітей

Це означає, що їхні діти відчувають себе здебільшого захищеними, хоча можуть існувати певні ситуації або обставини, де відчуття безпеки не є

абсолютним. Цей результат підкреслює важливість продовження роботи над забезпеченням безпеки як у школі, так і вдома. Нарешті, 21,7% матерів вважають, що їхні діти не відчують себе захищеними. Цей показник викликає занепокоєння, оскільки вказує на наявність значної кількості підлітків, які можуть бути піддані ризику або почуватися незахищеними в важливих для них середовищах. Це може включати фізичні, емоційні чи психологічні аспекти захищеності. Подані дані свідчать про необхідність подальшого посилення заходів з забезпечення безпеки та підтримки дітей як у шкільному середовищі, так і вдома. Необхідно також проводити додаткові дослідження для виявлення конкретних причин почуття незахищеності та розробки стратегій для їх усунення. З даних рисунку 2.16 випливає, що матері підлітків пропонують для цього впроваджувати більше інформаційних матеріалів для дітей (100,0%), підвищувати кваліфікацію психологів та соціальних педагогів стосовно цього напрямку роботи (73,9%), проводити лекції та семінари для батьків (60,9%), а також впроваджувати додаткові тренінги для вчителів (39,1%).

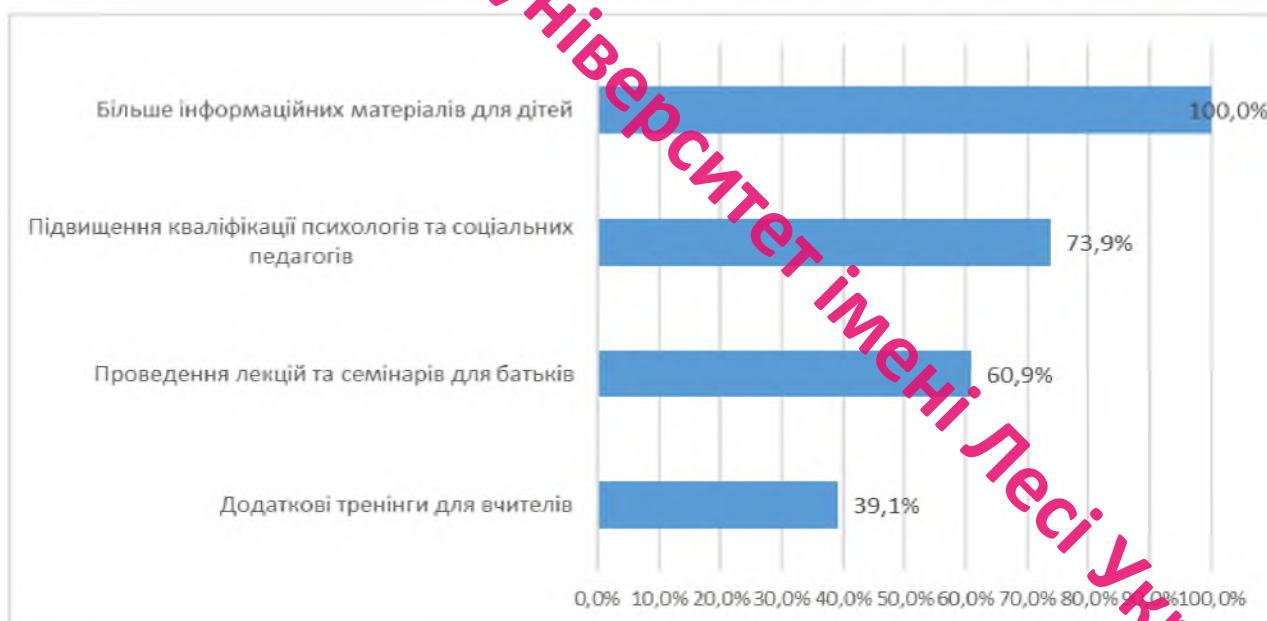

Рис. 2.16 Заходи для покращення роботи з профілактики насильства над дітьми, запропоновані матерями підлітків

На завершення матерям підлітків було запропоновано надати власні пропозиції щодо покращення роботи з профілактики насильства над дітьми в

ЗЗСО. Подані ними пропозиції було розподілено на групи і представлено на рисунку 2.17.

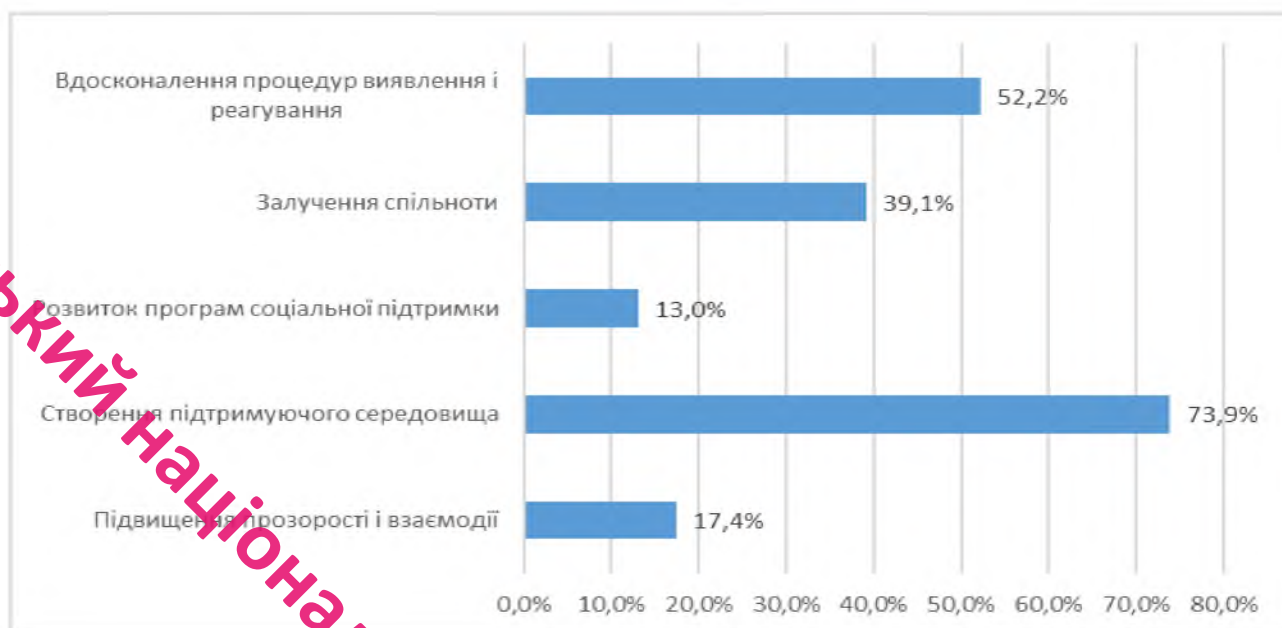

Рис. 2.17 Пропозиції щодо покращення роботи з профілактики насильства над дітьми в ЗЗСО, внесені матерями підлітків

Так, з даних поданого вище рисунку випливає, що для покращення роботи з профілактики насильства над дітьми матері запропонували створити підтримуюче середовище, зауважуючи на важливості створення клімату довіри та підтримки серед учнів і педагогічного колективу (73,9%). Також вони вважають важливим вдосконалення процедур виявлення випадків насильства і реагування на них (52,2%). Третиною матерів (39,1%) було запропоновано залучити до цієї роботи територіальну спільноту. Зокрема, ними висловлювалося бажання більш активної участі батьків, місцевих організацій та громадськості в процесах профілактики насильства. Також в поодиноких випадках пропонувалося підвищення прозорості і взаємодії (матері висловили бажання мати більше інформації про політику школи щодо безпеки та процедури реагування на події насильства) і розвиток програм соціальної підтримки (пропонували розширення ролі шкільних психологів, соціальних педагогів або інших спеціалістів, які забезпечують психологічну та соціальну підтримку учням).

Таким чином, анкетування матерів здобувачів загальної середньої освіти показало важливі аспекти стосовно профілактики насильства над дітьми у школах. Хоча більшість матерів обізнані про існування таких програм, значна частина все ще не має необхідної інформації. Ефективність програм оцінюється переважно нейтрально або негативно, що вказує на потребу їх удосконалення. Заходи з профілактики насильства, на думку більшості матерів, проводяться рідко, а їх ефективність ставиться під сумнів через недостатню обізнаність і низьку оцінку професіоналізму фахівців. Більшість матерів не звертаються за допомогою до соціально-психологічної служби, що також потребує уваги. Відчуття захищеності дітей вдома і в школі залишається недостатнім. Матері запропонували низку заходів для покращення ситуації, включаючи підвищення кваліфікації фахівців, проведення інформаційних кампаній та тренінгів. Загалом, результати анкетування підкреслюють необхідність систематичного підходу до підвищення інформованості, покращення якості профілактичних програм та створення безпечного середовища для дітей.

2.3 Орієнтовний цикл заходів та методичні рекомендації щодо профілактики насильства над дітьми у роботі соціального педагога ЗЗСО

Сутнісною характеристикою соціально-педагогічної профілактики в умовах освітнього закладу виступає комплексний підхід до запобігання негативним явищам. Зокрема, соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми в умовах ЗЗСО є системною та багаторівневою діяльністю, яка спрямована на гармонійний розвиток особистості і запобігання виникненню негативних явищ.

Головною метою роботи соціального педагога в контексті профілактики насильства над дітьми є забезпечення безпечного та здорового середовища для дитини, де вона може розвиватися фізично, емоційно та соціально. Це включає захист дітей від будь-яких форм насильства, зокрема фізичного, емоційного, сексуального та економічного, а також надання підтримки постраждалим дітям і їхнім родинам.

Соціальний педагог має низку завдань, спрямованих на профілактику насильства над дітьми. Основними завданнями є:

- визначення і виявлення факторів ризику та потенційних загроз на ранніх стадіях, щоб запобігти їх розвитку;
- надання психологічної та педагогічної допомоги дітям та підліткам, які потребують підтримки для подолання труднощів і запобігання розвитку негативних явищ, пов'язаних з випадками насильства над ними;
- підвищення обізнаності здобувачів освіти про насильство як явище і його наслідки, а також про способи його попередження;
- залучення сім'ї, педагогічних працівників та громади до процесу профілактики через спільні заходи, консультації, тренінги та інші форми взаємодії.

Робота соціального педагога щодо раннього виявлення проблеми насильства над дітьми повинна охоплювати широкий спектр дій, які спрямовуються на виявлення потенційних загроз на ранніх стадіях, щоб запобігти їх подальшому розвитку. Зокрема, з метою виявлення проблеми насильства над дітьми, соціальний педагог повинен:

- проводити систематичні спостереження за дітьми під час їх перебування в освітньому закладі, виявляти будь-які фізичні травми, зміни у поведінці (наприклад, агресивність, занепокоєність, ізоляція), які можуть свідчити про можливе насильство;
- спостерігати за емоційним станом дітей, шукаючи ознаки тривоги, страху або низького самоповаги, що можуть виникати внаслідок насильства;
- вивчати, як діти реагують на взаємодію з однолітками та дорослими, чи є у них страх чи непевність у спілкуванні з ними;
- встановлювати довірчі стосунки з дітьми, щоб створити сприятливе середовище для виявлення можливих випадків насильства, проводити бесіди про умови життя дітей (в тому числі про їхнє життя вдома) та стосунки з оточуючими людьми;

– при виявленні підозр на насильство налагодити співпрацю з психологом, медичним працівником, правоохоронними органами та іншими фахівцями для обговорення і аналізу ситуації та подальших кроків.

Визначені аспекти діяльності допоможуть соціальному педагогу ретельно виявляти можливі випадки насильства над дітьми, що дозволить йому вчасно реагувати та забезпечувати захист і підтримку дітей, що перебувають у важкій життєвій ситуації, зокрема в ситуації, коли діти опиняються жертвами агресії з боку оточуючих (однолітків, батьків та інших дорослих людей, з якими взаємодіють діти).

Спільно із соціальним педагогом пілотного закладу освіти, ми дійшли висновку, що забезпечення психолого-педагогічної підтримки дітей, які можуть переживати насильство, повинно включати такі заходи:

1. Ідентифікація потреб. Спілкуючись з дітьми, соціальний педагог має виявити їхні психологічні та педагогічні потреби, що виникають внаслідок насильства. Це можуть бути емоційні труднощі, страхи, тривога, проблеми у навчанні або соціальні адаптаційні проблеми. Рекомендується використовувати для цього:

– активне слухання, тобто процес активної уваги до того, що говорить співрозмовник, з метою зрозуміти його почуття, думки та переживання; важливо при цьому зосередитися на тому, що говорять діти, уважно слухати їхні історії та емоційні висловлення, підтримуючи відкритість і емпатію під час спілкування;

– деякі діти можуть відчувати себе комфортніше, використовуючи неформальні методи виявлення потреб, наприклад, гру, малюнки, або інші творчі види активності, що сприяють відкриттю та вираженню їхніх почуттів;

– індивідуальні розмови з кожною дитиною, адже це дозволяє зосередитися на її унікальних потребах і досвіді;

– стандартизовані психологічні шкали та методики (особливо їх корисно використовувати при виявленні серйозних психологічних проблем):

Таблиця 2.1

Стандартизовані психологічні шкали та методики
для виявлення проблем дітей, пов'язаних з насильством

№ з/п	Назва методики	Мета використання
1	Тест життєстійкості (С. Мадді)	Діагностика психологічних факторів стресу
2	Шкала диференційних емоцій (К. Ізард)	Визначення емоційного стану
3	Самооцінка емоційних станів (А. Уессман, Д. Рікс)	Визначення емоційного стану
4	Шкала проявів тривоги (Дж. Тейлор)	Вимірювання проявів тривожності
5	Карта спостережень (Д. Стотт)	Діагностика труднощів адаптації
6	Страхи в будиночках (О. Захарова)	Виявлення та уточнення переважаючих видів страхів
7	Знаходження кльвісного вираження рівня самооцінки (С. Будассі)	Виявлення рівня самооцінки
8	«Hand Test» (Е. Вагнер)	Діагностика схильності до агресивної поведінки

Запропоновані методи допоможуть соціальному педагогу, спільно із практичним психологом ліцею глибше зрозуміти потреби кожної дитини, що дозволить ефективно надавати психологічну та педагогічну підтримку для подолання труднощів, пов'язаних з насильством.

2. Соціальний педагог повинен створити безпечне та довірче середовище для дітей, де вони можуть відкрито висловлювати свої почуття та думки. Він має надати емоційну підтримку, допомогти з розробкою стратегій саморегуляції та позитивного ставлення до себе.

3. Соціальний педагог має сприяти зверненню до психолога або інших спеціалістів для професійної психологічної підтримки та консультування. Він повинен допомогти організувати зустрічі з психологом із забезпеченням конфіденційності та підтримати дітей у процесі розуміння їхніх емоцій.

4. Соціальний педагог повинен сприяти індивідуальному підходу до освітнього процесу для дітей, які переживають насильство. Для цього необхідно розробити індивідуальні навчальні плани для дітей, враховуючи їхні потреби та можливості, сприяти адаптації та відновленню навчального процесу.

5. Важливо, щоб соціальний педагог співпрацював з батьками, опікунами та іншими особами, які відіграють ключову роль у житті дитини, щоб підтримати їх у процесі відновлення відносин дитини зі світом та побудови безпечного середовища для розвитку дитини.

Перелічені заходи дозволять соціальному педагогу забезпечити комплексну підтримку дітям та підліткам, які переживають насильство, сприяючи їхньому психологічному відновленню та зменшенню негативних наслідків цих драматичних життєвих ситуацій.

Особливої значимості набуває інформаційно-просвітницька діяльність, що спрямовується на підвищення обізнаності здобувачів освіти про насильство як явище і його наслідки, а також про способи його попередження. Перш за все, рекомендуємо для проведення з учнівською молоддю розроблені та адаптовані нами авторські заняття, метою яких є:

- ознайомлення з різними видами насильства;
- формування уявлення про захист себе від циклічності насильства та запобігання насиллю над іншими;
- ознайомлення із законодавчою базою України, що спрямовується на захист прав особистості.

Форма проведення занять – групова. Частота проведення занять – один раз на тиждень.

Теми та короткий зміст занять подано в таблиці 2.2, детально матеріал подано в додатках В та Д нашого магістерського дослідження.

Таблиця 2.2

Тематичне планування занять програми подолання насильства

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
1	Насильство – таке гірке слово	<p>Сприяння підвищенню обізнаності підлітків щодо актуальності проблеми насильства. Визначення ключових характеристик, за якими класифікують види насильства. Ознайомлення з основними положеннями Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вправа «Будьмо знайомі» 2. Правила групи 3. Інформаційне повідомлення 4. Очікування 5. Гра «Я тебе люблю» 6. Вправа «Асоціація» 7. Інформаційне повідомлення «Насильство та його види» 8. Мозковий штурм «Прояви насильства» 9. Підсумки
2	Я проти агресії	<p>Надання допомоги підліткам у розумінні циклічності насильства та необхідності негайного розриву цього замкненого кола. Спонування до роздумів і співчуття щодо почуттів постраждалих. Демонстрація важливості уникнення ролі жертви, кривдника чи спостерігача.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Правила групи 2. Очікування 3. Інформаційне повідомлення «Коло насильства» 4. Мозковий штурм 5. Рольова гра «Кіт і мишка» 6. Вправа «Мінливий настрій» 7. Підсумки
3	Я зможу себе захистити	<p>Ознайомлення підлітків із установами, до яких можна звернутися за допомогою у випадку</p>

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
		<p>насильства. Підкреслення відповідальності кривдника та пасивних свідків насильства. Ознайомлення із заходами самозахисту від насильства.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Правила групи 2. Очікування 3. Інформаційне повідомлення «Куди звернутися у випадку насилля» 4. Перегляд відео «Я – сильний. Я проти насильства» 5. Створення мультфільму «Захисти себе від насильства» 6. Підсумки

Окрім того, ми рекомендуємо включити в роботу з дітьми комплекс занять з програми подолання домашнього насильства, запропоновану для використання в ЗЗСО відомими українськими дослідниками цієї проблематики Т. Журавель і Л. Мельник [21]. Розроблена ними програма спрямована на:

- ознайомлення з поняттям домашнього насильства, його формами, проявами та відповідальністю за вчинення;
- інформування про шкідливі наслідки насильницької поведінки.

Заняття програми базується на принципах когнітивно-поведінкової психології і включає пояснення моделі поведінки домінування та контролю, а також циклу насильства, зростання і виявлення гніву. Вона акцентує увагу на думках, установках і ідеях, що є підґрунтям для насильства, а також на розвитку вмінь розпізнавати сигнали емоційного напруження.

Заняття можуть проводитися як індивідуально (заняття тривалістю 45 хв), так і у групі (заняття тривалістю 90 хв). Рекомендована частота проведення занять – не рідше одного разу на тиждень.

Ми пропонуємо впровадити частину з поданих авторами занять. Теми занять подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Тематичне планування занять програми подолання насильства

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
1	Поняття домашнього насильства	<p>Ознайомлення з поняттям насильства. Насильство як порушення прав людини. Особливості юридичної відповідальності за вчинення насильства.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання та вступ 2. Вправа на знайомство 3. Прийняття правил роботи в групі 4. Вправа «Насильство» 5. Вправа «Сутність циклу насильства» 6. Вправа «Яку інформацію отримаємо при проходженні програми» 8. Підбиття підсумків роботи
2	Ознаки, типи та форми домашнього насильства	<p>Розвиток навичок розпізнавання конкретних дій як прояву насильства.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання та вступ 2. Вправа «Мое ім'я» 3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення» 4. Повторення правил роботи групи 5. Вправа «Визначення форм насильства» 6. Вправа «Розгляд ситуацій насильства» 7. Вправа «Дерево насильства» 9. Підбиття підсумків заняття та завдання для самостійного опрацювання
3	Наслідки домашнього насильства	<p>Розвиток навичок розпізнавання конкретних дій як прояву насильства.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання та вступ 2. Вправа «Комплімент» 3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення» 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка завдання для самостійного опрацювання

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
		6. Вправа «Дерево насильства. Наслідки» 7. Вправа «Сутність циклу насильства» 8. Вправа «Перебування в циклі насильства» 9. Підбиття підсумків заняття та завдання для самостійного опрацювання
4	Установки та переконання, що підтримують насильство	Виявлення установок та переконань, які підтримують насильство. Розвиток навичок відстеження думок, формування розуміння їхнього впливу на емоції та поведінку. Зміст заняття: 1. Привітання та вступ 2. Вправа «Найбільше мені подобається ...» 3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення» 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка завдання для самостійного опрацювання 6. Вправа «Стимул-?-реакція» 7. Вправа «Модель АВС: Офісний простір» 8. Вправа «Злови думку» 9. Підбиття підсумків заняття та завдання для самостійного опрацювання
5	Ефективна взаємодія з батьками	Ознайомлення з правилами ефективного спілкування з власними батьками. Формування уявлення про відповідальне батьківство та розгляд особливостей впливу на дітей (зокрема у майбутній власній родині) різних стилів виховання. Зміст заняття: 1. Привітання та вступ 2. Вправа «Методи заохочення у дитинстві» 3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення» 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка завдання для самостійного опрацювання 6. Вправа «Усвідомлене батьківство – це...» 7. Робота в групах «Стилі батьківського виховання» 8. Вправа «П'ять мов любові»

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
		9. Вправа «Мій внесок у стосунки» 10. Підбиття підсумків заняття та завдання для самостійного опрацювання

У зв'язку з тим, що в ході опитування виявилось, що здобувачі середньої освіти стикаються з булінгом з боку однолітків, рекомендуємо впровадити в роботу з ними заняття з елементами тренінгу з профілактики булінгу «Моя безпека», запропоноване О. Нікутіною і Є. Сердюковою [38]. Заняття спрямовується на:

- ознайомлення здобувачів освіти з поняттям булінгу;
- пояснення видів булінгу та його наслідків;
- профілактику виникнення випадків булінгу в освітньому середовищі;
- розвиток умінь шукати виходи з складних ситуацій;
- формування навичок відповідальної та безпечної поведінки;
- виховання почуття емпатії та співчуття до інших неповнолітніх, які стикаються з насильством.

Пропоноване та апробоване нами заняття спрямоване на підвищення рівня усвідомленості інформації про булінг, забезпечення безпеки та її підтримки в освітньому середовищі, а також на виховання соціальних навичок у всіх учасників освітнього процесу.

Тривалість заняття – 90 хвилин.

План заняття продано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

План заняття «Моя безпека»

№ з/п	Назва вправи	Кіл-ть хв.
1	Привітання учасників.	5
2	Вправа «Кодекс поведінки»	3
3	Вправа «Ціна образи»	5
4	Повідомлення теми заняття.	2
5	Вправа «Колесо огляду»	5

№ з/п	Назва вправи	Кіл-ть хв.
6	Ознайомлення з поняттям булінгу, його видами та наслідками	15
7	Вправа «Займи свою життєву позицію»	15
8	Вправа «Кулька міфу чи реальності»	20
9	Обговорення «Куди чи до кого можна звернутись, якщо опинились, або стали свідками булінгу?»	7
10	Підбиття підсумків	10
11	Вправа «Посміхнись...»	3

Проведене нами опитування надало змогу визначити, що здобувачі середньої освіти самі схильні до булінгу оточуючих їх людей (як однолітків, так і дорослих). Ми пов'язуємо це з наявністю в них схильності до агресивної поведінки, також впливом військового статусу та невизначеності життєвих перспектив. Дієвим інструментом, який може значно покращити наявну ситуацію, є, на нашу думку, впровадження в роботу з такими підлітками комплексу занять, поданих в програмі подолання агресивної поведінки, яку розробили Л. Мельник, К. Пуха і Т. Журавель [35]. Метою програми є досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітніх шляхом розвитку та підтримки навичок саморегуляції психоемоційних станів, управління гнівом та агресивною поведінкою, розширення інструментів ефективної взаємодії, формування готовності дотримуватися соціально прийнятних норм та ненасильницьких моделей поведінки.

Заняття можуть проводитися як індивідуально (заняття тривалістю 45 хв), так і у групі (заняття тривалістю 90 хв). Рекомендована частота проведення занять – не рідше одного разу на тиждень.

Пропонуємо впровадити в роботу з підлітками заняття, подані в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Тематичне планування занять програми подолання агресії

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
	Знайомство зі світом	Інформування щодо базових емоцій людини;

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
	емоцій	<p>розгляд прояву емоцій та їх функцій</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання та вступ 2. Вправа на знайомство 3. Прийняття правил роботи групи 4. Інформаційне повідомлення з елементами мозкового штурму «Емоції в нашому житті» 5. Вправа «Базові емоції» 6. Домашнє завдання 7. Підбиття підсумків заняття
	Вивчайте свій гнів	<p>Ознайомлення із процесом проживання емоції гніву та її складовими, а також методом визначення інтенсивності гніву.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання учасників 2. Вправа «Супер сила» 3. Рефлексія минулого заняття 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка домашнього завдання 6. Вправа «Асоціації» 7. Вправа «Міфи та реальність про гнів» 8. Інформаційне повідомлення «Переживання гніву» 9. Вправа «Термометр гніву» 10. Домашнє завдання 11. Підбиття підсумків заняття
	Керування гнівом у тілі	<p>Відпрацювання навичок контролю над фізичним збудженням у активуючих ситуаціях, гніву та агресії.</p> <p>Зміст заняття:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Привітання учасників 2. Вправа «Цукерка» 3. Рефлексія минулого заняття 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка домашнього завдання 6. Інформаційне повідомлення «Бий або рятуйся бігом»

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
		7. Вправа «Антистресове дихання» 8. Вправа «Прогресивна м'язова релаксація» 9. Домашнє завдання 10. Підбиття підсумків заняття
	Спостереження за думками	Сприяння розвитку навичок відслідковування думок, а також формування розуміння їхнього впливу на емоції та поведінку. Зміст заняття: 1. Привітання учасників 2. Вправа «Я відчуваю себе...» 3. Рефлексія минулого заняття 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка домашнього завдання 6. Інформаційне повідомлення «Важливість думок» 7. Інформаційне повідомлення з елементами мозкового штурму «Які думки приводять нас до гніву» 8. Вправа «Оцінка ситуацій» 9. Домашнє завдання 10. Підбиття підсумків заняття
	Способи вираження гніву	Формування уявлення про різні способи вираження гніву, акцентуючи увагу на стратегії контролю гніву та її користі. Зміст заняття: 1. Привітання учасників 2. Вправа «Три правди й одна несправда» 3. Рефлексія минулого заняття 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка домашнього завдання «Аналіз бланку ситуацій» 6. Інформаційне повідомлення «Як можна поводитися з гнівом» 7. «Стратегія управління гнівом» («Позиції А та Б») 8. Домашнє завдання 9. Підбиття підсумків заняття

№ з/п	Тема заняття	Зміст заняття
	Як запобігти конфліктові	Формування навички короткотривалих методів контролю гніву – уникнення та вихід із конфліктогенної ситуації. Зміст заняття: 1. Привітання учасників 2. Вправа «Смайли» 3. Рефлексія минулого заняття 4. Повторення правил роботи групи 5. Перевірка домашнього завдання 6. Інформаційне повідомлення «Поведінка в конфліктах» 7. Вправа «Плюси та мінуси стратегії» 8. Вправа «Методи уникнення та виходу» 9. Домашнє завдання 10. Підбиття підсумків заняття

Важливим аспектом роботи соціального педагога, спрямованої на профілактику насильства над дітьми, виступає співпраця з сім'єю, педагогічними працівниками та громадою для профілактики насильства. Це складна задача, яка потребує системного підходу та взаємодії всіх зацікавлених сторін. Варто окреслити та детально проаналізувати деякі ключові аспекти такої співпраці:

1. Інформування і навчання. Спільні тренінги і консультації для сімей, педагогічних працівників і членів громади є ефективними методами навчання щодо розпізнавання ознак насильства, його наслідків і стратегій запобігання. Соціальний педагог може організовувати такі заходи, ділитися інформацією про ресурси та підходи до підтримки жертв. Серед таких заходів можна визначити: тренінги для батьків «Розпізнавання ознак насильства», «Роль сімей в запобіганні насильства»; тренінги для педагогічних працівників «Стратегії управління конфліктними ситуаціями», «Законодавство про насильство над дітьми»; тренінги для членів громади «Формування об'єднаної підтримки», «Спільна відповідальність»; індивідуальні консультації для сімей та жертв насильства; консультації

для педагогів, спрямовані на надання допомоги у розумінні та впорядкуванні складних взаємин між учнями або між учнями та їх батьками.

2. Розробка спільних програм. Спільна розробка і впровадження програм із профілактики насильства, які охоплюють різні аспекти життя сімей та учнівської громади (наприклад, програми з розвитку навичок міжособистісної взаємодії, конфліктологічні тренінги тощо).

3. Створення мережі підтримки. Формування мережі підтримки, до якої входять педагогічні працівники, представники соціальних служб, лікарі, поліція тощо, щоб у разі необхідності швидко реагувати на випадки насильства і забезпечувати комплексну допомогу.

4. Залучення громади. Спільні заходи, такі як виступи на батьківських зборах, участь у громадських заходах та кампаніях з попередження насильства, сприяють підвищенню громадської свідомості та підтримки ініціатив.

5. Ефективна комунікація і співпраця. Важливо забезпечити відкриту та ефективну комунікацію між усіма учасниками процесу, щоб забезпечити взаєморозуміння, обмін ідеями та ресурсами.

Загальна мета такої співпраці – створити безпечне і підтримуюче середовище для всіх членів громади, де насильство є неприпустимим і в якому кожна особа може знайти необхідну допомогу та підтримку.

На завершення визначимо ті принципи роботи соціального педагога зі здобувачами освіти, їх батьками, педагогами та громадськістю, які, на нашу думку, дозволять вибудувати та реалізувати її ефективно і дієво. Це:

- 1) систематичність та послідовність;
- 2) довірчі, партнерські відносини між соціальним педагогом та об'єктами впливу;
- 3) поважне ставлення до норм та цінностей об'єктів впливу;
- 4) орієнтація на позитивний потенціал об'єктів впливу.

Висновки до розділу 2

Анкетування здобувачів загальної середньої освіти показало, що вони в цілому мають уявлення про насильство, деякі з них навіть відчували його на собі з боку батьків (переважно), однолітків, незнайомих людей, і мова йшла не лише про психологічне насильство, але й про фізичне. Також було виявлено схильність самих підлітків до вчинення насильства над іншими. Також констатовано випадки, коли жертви насильства замовчують про те, що над ними знушаються, і не звертаються за допомогою.

Анкетування матерів здобувачів освіти виявило важливі аспекти стосовно профілактики насильства над дітьми у школах. Хоча більшість матерів обізнані про існування таких програм, значна частина все ще не має необхідної інформації. Ефективність програм оцінюється переважно нейтрально або негативно, що вказує на потребу їх удосконалення. Заходи з профілактики насильства, на думку більшості матерів, проводяться рідко, а їх ефективність ставиться під сумнів через недостатню обізнаність і низьку оцінку професіоналізму фахівців. Більшість матерів не звертаються за допомогою до соціально-психологічної служби, що також потребує уваги.

Спираючись на дані дослідження, запропоновано низку рекомендацій щодо організації роботи соціального педагога з профілактики насильства над дітьми. Ці рекомендації включають створення безпечного та довірчого середовища для дітей, ідентифікацію їхніх потреб та надання психологічно-педагогічної підтримки. Соціальні педагоги повинні сприяти зверненню до психологів для професійної допомоги, розробляти індивідуальні навчальні плани та співпрацювати з батьками й іншими ключовими особами в житті дитини. Важливо також впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми, спрямовані на підвищення обізнаності щодо насильства та булінгу, а також на розвиток навичок саморегуляції й ненасильницької поведінки. Ефективна комунікація та співпраця між соціальними педагогами, сім'ями, педагогічними працівниками і громадою є ключовими для успішної профілактики насильства над дітьми.

ВИСНОВКИ

Різні наукові підходи до розуміння насильства вказують на його складність та багатогранність. У правовій сфері насильство трактується як акт агресії, у соціології – як інструмент примусу, у психології – як прояв агресії, а у конфліктології – як наслідок конфліктної поведінки. Особливо важливою є проблема домашнього насильства, оскільки вона передбачає систематичні дії для здобуття контролю над близькими людьми. Насильство є поширеним явищем у всіх соціальних, економічних, культурних та релігійних групах без винятку.

Дитинство – це період, коли дитина повністю залежить від дорослих (батьків, опікунів або близьких родичів). Діти мають право на захист від будь-яких форм насильства. Проте, попри існування численних законодавчих актів для захисту дітей, насильство над ними залишається серйозною проблемою. Особливо це стосується випадків домашнього насильства, які часто залишаються непоміченими. Причини насильства над дітьми різноманітні і включають соціокультурні та економічні фактори, а його наслідки можуть бути тяжкими та тривалими, зокрема фізичні травми, психологічні проблеми та соціальна дезадаптація.

Відповідно до Законів України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству», усі навчальні заклади є суб'єктами, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Згідно з цими законами, у навчальних закладах щорічно розробляють і затверджують плани заходів з профілактики насильства над дітьми, включаючи домашнє насильство. Соціальні педагоги грають ключову роль у реалізації цих заходів, виявляючи випадки насильства над дітьми та надаючи їм підтримку та допомогу. Важливим аспектом роботи соціальних педагогів є профілактика жорстокого поводження з дітьми, яка включає роботу з дітьми, співпрацю з батьками, педагогічними працівниками та державними органами.

Анкетування підлітків, залучених до участі в дослідженні, показало, що вони загалом усвідомлюють, що таке насильство, багато хто з них зазнали його

від батьків, однолітків або незнайомців (як психологічного, так і фізичного характеру). Також було виявлено схильність підлітків до вчинення насильства щодо інших. Поряд з тим констатовано випадки, коли жертви насильства мовчать про знущання і не звертаються по допомогу.

Анкетування матерів підлітків виявило важливі аспекти щодо профілактики насильства над дітьми у школах. Хоча більшість матерів знають про існування таких програм, значна частина з них не має достатньої інформації щодо цього. Ефективність програм оцінюється переважно нейтрально або негативно, що свідчить про необхідність їхнього вдосконалення. Заходи з профілактики насильства, на думку більшості матерів, проводяться рідко, а їх ефективність ставиться під сумнів через недостатню обізнаність та низьку оцінку професіоналізму фахівців. Більшість матерів не звертаються по допомогу до соціально-психологічної служби, що також потребує уваги.

На основі даних дослідження запропоновано низку рекомендацій щодо організації роботи соціальних педагогів з профілактики насильства над дітьми. Ці рекомендації включають створення безпечного та довірливого середовища для дітей, виявлення їхніх потреб та надання психолого-педагогічної підтримки. Соціальні педагоги повинні сприяти зверненню до психологів для професійної допомоги, розробляти індивідуальні навчальні плани та співпрацювати з батьками та іншими ключовими особами в житті дитини. Важливо впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми для підвищення обізнаності щодо насильства та булінгу, а також для розвитку навичок саморегуляції та ненасильницької поведінки. Ефективна комунікація та співпраця між соціальними педагогами, сім'ями, педагогами і громадою є ключовими для успішної профілактики насильства над дітьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Т. О. Перцева та ін.; за заг. ред. В. В. Огоренко. Дніпро, 2021. 188 с.
2. Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. Київ : ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.
3. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47–57.
4. Безлюдний О. Насильство над дитиною в сім'ї: теоретичні розвідки американських дослідників. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 121–131.
5. Бондаренко Н. О., Тирановець Ю. О. Соціальна робота з попередження насильства в молодіжному середовищі. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2022. № 14 (3). С. 16-23.
6. Борець Т. О. Щодо питання проблеми насильства над дітьми в сучасному суспільстві. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 32–34.
7. Буров С. О., Дубініна І. М., Онишко Ю. В. Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. мат. для працівників освіти. Київ : КАЛИТА, 2007. 36 с.
8. Веретенко І. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей. 2014. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8121/1/Veretenko.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
9. Владимиров Д. І. Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. М. П. Васильєвої. Харків : ХНПУ, 2020. С. 109–110.
10. Войтова Л. В. Соціально-педагогічна робота щодо профілактики насильства над дітьми в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 79–86.

11. Вольнова Л. М. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю : навч. посіб. Київ, 2012. 275 с.
12. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 34. С. 35–40.
13. Герасіна Л. Н. Сутність родового поняття «насильство» в соціолого-правовій, політологічній та конфліктологічній інтерпретації. *Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні*. Харків, 2001. С. 119–124.
14. Гнатюк Н. І., Василенко, О. М. Проблема насильства в сучасній сім'ї: теоретичні аспекти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*. 2014. № 1. С. 17–19.
15. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
16. Грицевич О. В., Лозован О. М., Онишко Ю. В. Попередження насильства над дітьми : інформ.-метод. матер. та аналіз норм.- прав. бази / за ред. Журавель Т.В. Київ : КАЛИТА, 2007. 224 с.
17. Грищенко А. Л. Сексуальне насильство як форма домашнього насильства. *Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення* : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 жовтня 2021р.). Київ : ДУІТ, 2021. С. 246–248.
18. Данилюк А. Д. Економічне насильство в сім'ї: види та причини застосування. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 76–82.
19. Дідора М., Невестенко Н. Психологічна допомога дітям, які зазнали домашнього насилля. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8081/1/Didora%2C%20Nevestenko.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).
20. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasyil-stvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html> (дата звернення: 22.03.2024).
21. Журавель Т., Мельник Л. Подолання домашнього насильства : метод. посіб. Київ, 2023. 223 с.

22. Зінсу О. Правові та психологічні аспекти домашнього насильства. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 178–182.
23. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151.
24. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / за ред. Т. В. Журавель, Г. О. Христової. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.
25. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ, 2000. 220 с
26. Конвенція ООН про права дитини : офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 16.03.2024).
27. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 16.03.2024).
28. Котлярова Д. О. Технології соціальної роботи з особами, які зазнали насильства в сім'ї : посіб. Київ : НАУ, 2023. 48 с.
29. Кочемировська О., Христова Г. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України. Київ, Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 228 с.
30. Ладиченко В., Гулак О., Артеменко О. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 70. С. 389–392.
31. Лисюк Ю. В. Вплив домашнього насильства на дітей та шляхи його подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 397–399.
32. Макарова О. П., Радіонова Л. О. Фактори ризику насильства та жорстокого поводження з дітьми. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2020. С. 305–307.

33. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : посіб. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 344 с.
34. Мельник Л. П. Насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013. № 22 (2). С. 135–143.
35. Мельник Л., Пуха К., Журавель Т. Подолання агресивної поведінки : метод. посіб. Київ, 2019. 154 с.
36. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист Міністерства освіти і науки від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 6.03.2024).
37. Насильство в сім'ї та діяльність щодо його подолання : навч.-метод. посіб. / укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г. Київ, 2012. 246 с.
38. Нікутіна О. О., Сердюкова Є. О. Заняття з елементами тренінгу з профілактики булінгу: квест-код «Моя безпека» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення: 6.05.2024).
39. Нормативно-правові акти з питання запобігання та протидії домашньому насильству. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/domestic-violence/useful-links/normativno-pravovi-akti-z-pitannia-zapobigannia-ta-protidiyi-domasnyomu-nasilstvu> (дата звернення: 16.03.2024).
40. Огоренко В. В., Гненна О. М., Кокашинський В. О. Соціально-психологічні та клінічні аспекти домашнього насильства. *Український вісник психоневрології*. 2021. Вип. 106. С. 48–54.
41. Петрович В., Лютий В. Профілактика як соціальна послуга сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики* : колективна монографія. Волинський національний університет імені Лесі Українки / за ред. В. Петровича, С. Чернети. Луцьк : Волиньполіграф, 2021. С. 217–240.

42. План заходів по профілактиці домашнього насильства на 2023-2024 навчальний рік. Комунальний заклад «Вінницька гімназія №24». URL: <https://sch24.edu.vn.ua/3874-2/> (дата звернення: 17.03.2024).

43. Полковенко О. В., Кобеньок Г. В., Полковенко Т. В. Домашнє насильство: причини, ознаки, методи попередження. *Scientific Journal «Science Rise»*. 2015. № 5/1 (10). С. 71–74.

44. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t243792?utm>.

45. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII: станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 15.03.2024).

46. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки від 22.05.2018 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#n19> (дата звернення: 21.03.2024).

47. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III: станом на 08.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n8> (дата звернення: 15.05.2024).

48. Репан М. І. Домашнє насильство: проблемні питання в застосуванні чинного законодавства. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 251–252.

49. Ролінський В. Соціально-педагогічна проблема запобігання насильству над підлітками та подолання його. *Психолог*. 2004. № 19. С. 10–16.

50. Романовська Л. Профілактика насилля над підлітками в сім'ї: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка* / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2019. С. 206–219.

51. Сафонова Т. Я., Цимбал Є. І., Іванова Н. А., Дем'яненко І. М. Жорстоке поводження з дітьми. *Соціальна педагогіка*. 2003. № 3. С. 73–82.

52. Словник термінів з правової конфліктології : наук. довідн. / за заг. ред. М. І. Панова, Ю. П. Битяка, Л. М. Герасіної. Харків : Одісей, 2006. 208 с.
53. Собко Г. М., Мох Т. П. Психологічний стан дитини після психологічного та фізичного насильства. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 160–165.
54. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 317 с.
55. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч. Ч. 2 / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, В. С. Петрович, Т. П. Цюман та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
56. Султанова Н. Соціальна профілактика насильства над дітьми в сім'ї: проблеми та шляхи розв'язання. *Молодь і ринок*. 2023. № 6/214. С. 11–16.
57. Харченко А. Психологічні особливості попередження проявів сімейного насильства. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали X Всеукр. наук. конф. (Суми, 27-28 квітня 2023 р.) / уклад. М. М. Набок. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 305–309.
58. Цуркаленко Д., Репан М. Профілактика домашнього насильства в Україні: поняття та зміст. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 336–343.
59. Шерстобоев В. В. Особливості соціального середовища, що формує установки на політичний екстремізм : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 22.00.04. Харків, 2012. 18 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета з питань насильства щодо дітей

Привіт! Просимо тебе взяти участь в опитуванні, яке проводиться з метою вивчення проблеми насильства в українському суспільстві. Дане анкетування є анонімним, а результати будуть узагальнені та поширені на загаль.

1. Чи є, на твою думку, проблема насильства над дітьми актуальною для нашого суспільства?

А) так; Б) ні; В) не замислювалися над цим питанням

2. Які типи насильства ти знаєш? _____

3. Чи був ти колись свідком насильства над дітьми чи підлітками? Ким воно було вчинене?

А) батько дитини/підлітка;

Б) матір'ю дитини/підлітка;

В) незнайомої дитині людиною у громадському місці;

Г) у школі від ровесників;

Д) у школі від старших учнів;

Е) у школі від вчителів.

4. Чи доводилося тобі самото переживати насильство? Якщо так, то де саме і від кого?

А) вдома від батька;

Б) вдома від матері;

В) у громадських місцях;

Г) у школі від ровесників;

Д) у школі від старших учнів;

Е) у школі від вчителів.

5. Чи чинив ти сам будь-коли насильство щодо інших людей? Якщо так, яке саме? (вкажи) _____

А) фізичне насильство;

Б) залякування;

В) безпідставне вимагання грошей від іншої людини;

Г) приниження;

Д) ігнорування почуттів;

Е) обмеження свободи вибору.

6. До кого б ти звернулися по допомогу в разі вчинення насильства над тобою?

А) до батьків.

Б) до класного керівника;

В) до вчителя, якому довіряю;

Г) до шкільного психолога;

Д) до шкільного соціального педагога;

Е) до подруги (друга);

Є) ні до кого.

Ж) до когось іншого (вкажи) _____

Щиро дякуємо за відповіді!

Анкета для батьків щодо задоволеності станом роботи з профілактики насильства над дітьми

Шановні батьки! Просимо вас відповісти на запитання цієї анкети. Ваші відповіді допоможуть нам покращити роботу з профілактики насильства над дітьми.

1. **Чи відомо вам про наявність у школі програм з профілактики насильства над дітьми?**

- Так, відомо
 Ні, не відомо

2. **Як ви оцінюєте ефективність програм з профілактики насильства над дітьми у школі?**

- Дуже ефективні
 Ефективні
 Нейтральні
 Не дуже ефективні
 Зовсім не ефективні

3. **Як часто школа проводить заходи з профілактики насильства над дітьми?**

- Дуже часто
 Часто
 Рідко
 Дуже рідко
 Ніколи

4. **Чи зверталися ви за допомогою до шкільного психолога/соціального педагога з питань насильства над дітьми?**

- Так
 Ні

5. **Як ви оцінюєте професіоналізм шкільного психолога/соціального педагога у роботі з профілактики насильства над дітьми?**

- Дуже високий
 Високий
 Середній
 Низький
 Дуже низький

6. **Чи відчуває ваша дитина себе захищеною у школі вдома?**

- Так, завжди
 Часто
 Ні

7. **Які додаткові заходи ви вважаєте за необхідні для покращення роботи з профілактики насильства над дітьми? (виберіть всі, що підходять)**

- Додаткові тренінги для вчителів
 Проведення лекцій та семінарів для батьків
 Підвищення кваліфікації психологів та соціальних педагогів
 Більше інформаційних матеріалів для дітей
 Інше (вказіть)

8. **Чи є у вас додаткові коментарі або пропозиції щодо покращення роботи з профілактики насильства над дітьми у школі?** _____

Дякуємо за ваш час та відповіді!

Додаток В

Заняття «Насилля – таке гірке слово»

Мета: познайомити учасників групи, ознайомити з різними видами насильства, формувати свідоме ставлення до самого себе і оточуючих.

Завдання:

- допомогти підліткам усвідомити актуальність проблеми насилля;
- визначити характеристики, за якими розподіляють види насилля;
- ознайомити із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї».

Ключові слова: насильство, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство.

Необхідне обладнання та матеріали: проектор, ноутбук, екран, бейджі, 6 аркушів ватману, плакат із зображенням сонечка, кольоровий папір для виготовлення учасниками власної долоні, стікери, вирізані у формі цукерки, маркери.

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ

Вправа «Будьмо знайомі». Учасники записують своє ім'я на попередньо розданих бейджах та супроводжують знайомство такою фразою: «Мене звати ... Я проти насилля, тому що воно...» (принижує, вбиває, калічить, ображає, є гріхом)»

Правила групи. Учасники заняття формулюють правила, за якими планують працювати. Якщо яке з основних правил не вказане, ведучий-тренер називає його сам. Усі правила записуються.

☐ Бути активними	☐ Говорити від свого імені
☐ Дотримуватися регламенту	☐ Правило піднятої руки
☐ Бути толерантними	☐ Не критикувати
☐ Говорити по черзі	

Інформаційне повідомлення. При знайомстві з вами ми використовували фразу «Я проти насилля, тому що воно...», а отже, ви, напевно, здогадалися, що тема нашого заняття тісно пов'язана з насиллям. Ми також обговоримо його види, сформуємо свідоме ставлення до самого себе і оточуючих, дізнаємось, як не стати жертвою насилля і не завдати насилля іншим.

Насилля – таке гірке слово,
 І так тихенько я скажу:
 Воно впалося в нашу мову,
 Та в душу його не пушу...
 І хай ніхто більше не впустисть –
 І не штовхне, і не образить.
 І не вкраде, і не принизить
 Не відбере, а захистить.
 Гукатиме на допомогу,
 Підкаже втрачену дорогу.
 Щоб лише добре залишити,
 Бо із насиллям важко жити....

На превеликий жаль, сьогодні увесь світ наповнений проявами нетолерантності та насилля: преса, яку ми читаємо, телепередачі, фільми, новини, навіть мультфільми, дорога до школи і в школі, дорога додому і вдома, спілкування з однолітками в реальності та онлайн.

Іноді, зустрівшись з проявами, різновидами насильства, значна частина людей не звертає на них належної уваги:

– Ну і що тут такого, що на когось підвищили голос (старші мають на це право), а хто ж дав ці права?

– Нехтуємо і наймилішим словом для кожної людини – ім'ям. (Кличка, як кличка. Я йому дав, хай і мені придумас). А це ж ображає гідність іншого, є психологічним тиском, насиллям.

Навіть фізичне насилля багатьма сприймається як належне. (Штовхнув і штовхнув. Нехай дивиться куди лізе), (В країні війна, а я маю розбиратися з дитячими бійками. Посваряться – помиряться, з ким не бувало).

... І так до безкінечності.

Як не лише знати про прояви насильства, а й не стати жертвою? Як не стати агресором? Як і куди звернутися за допомогою? На ці та інші запитання ми шукатимемо разом відповідь.

Очікування. Зане та озвучення очікувань учасників від тренінгу. Учасники заняття вирізають власні долоньки і записують очікування та кріплять на плакат із зображенням сонечка. Долоня у даному випадку символізує дотик, який може бути як приємним, так і виражати прояви насилля.

Вправа «Я тебе люблю». Вправа на розігрів групи, активізацію уваги. Ведучий каже: «Я люблю тебе, а ти любиш мене». Все це супроводжується відповідними рухами. Фраза повторюється кілька разів, темп мовлення щоразу зростає.

Вправа «Асоціація». Учасники по чергово називають власні асоціації на слово «насилля» (негатив, ненависть, агресія, невмірство, побиття, знущання, страх, стрес, приниження, відчай).

Інформаційне повідомлення «Насильство та його види». За законом України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї, як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;

Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї; {Абзац четвертий статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Мозковий штурм «Прояви насильства». Учасники діляться на чотири групи. Кожна з яких методом жеребкування отримує листок із надписом виду насильства. Ви записуєте на ватманах усі можливі прояви того виду насильства, який обрали. По завершенню виконання завдання усі команди по чергово зачитують прояви насильства та разом обговорюють можливі негативні наслідки цих проявів для потерпілого.

Наголосити, що навіть незначні прояви насильства можуть негативно відобразитися на психічному та фізичному здоров'ї.

Підсумки. Якщо очікування учасників, які були визначені на початку заняття, здійснилися, то до долоньки прикріплюється цукерка з надписом «Так». Якщо очікування не здійснилися, то прикріплюється цукерка з надписом «Ні».

Заняття «Я проти агресії»

Мета: навчити захистити себе від циклічності насильства та запобігти насиллю над іншими.

Завдання:

- допомогти підліткам усвідомити циклічність насилля та потребу зразу ж розірвати коло насильства;
- задуматися і перейнятися почуттями постраждалого;
- показати, що важливо не лише не стати постражданим, кривдником, а й спостерігачем.

Ключові слова: коло насильства, постраждалий, кривдник.

Необхідне обладнання та матеріали: плакат із зображенням хлопавки; стікери, вирізані у формі конфетті; заготовлені маски до вправи; смайлики із зображеними негативними та позитивними емоціями; плакат «Коло насильства».

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ

Правила групи. Учасники вибирають одне із прийнятих правил та обґрунтовують, до чого може призвести невиконання цих правил.

Очікування. Запис та озвучення очікувань учасників. (На плакаті зображена велика хлопавка. Учасники записують свої очікування на стікерах, вирізаних у формі конфетті, та прикріплюють їх на плакат в середину хлопавки)

Інформаційне повідомлення «Коло насилля».

Схему «Коло насилля» прикріпити на дошці. Насилля подібне до кола. Хто причинив тобі біль раз, може причинити його знову і неодноразово, тому потрібно розірвати коло і перестати спілкуватися з кривдником. Циклічність притаманна насильству між добре знайомими людьми, які чимало часу проводять разом (насилля у сім'ї, в школі, спілкуванні з референтною групою і тому подібне).

Коло насильства проходить такі етапи:

I. «Все не так» - людину дратують навіть звичні речі (одяг, манера спілкування).

II. Насилля – фізичне, психічне, економічне, сексуальне.

III. «Період ідилії» - період примирення та бажання своїми вчинками зробити усе, щоб пробачили та забули скоєне.

IV. «Сірі будні» - відносини набувають сталого характеру, ніхто не уступає, не просить вибачення.

І знову посилюється напруга у відносинах. Ми переходимо на перший етап «Все не так».

Етапи «Кола насилля» кожного разу можуть скорочуватися в часі, а насильство ставати більш руйнівним та жорстоким.

Мозковий штурм. Учасники діляться на дві групи. За допомогою «мозкового штурму» визначити і записати на аркуші, що відчуває:

- постраждалий (1 група);
- кривдник (2 група).

Записи зачитуються та обговорюються.

Рольова гра «Кіт і мишка».

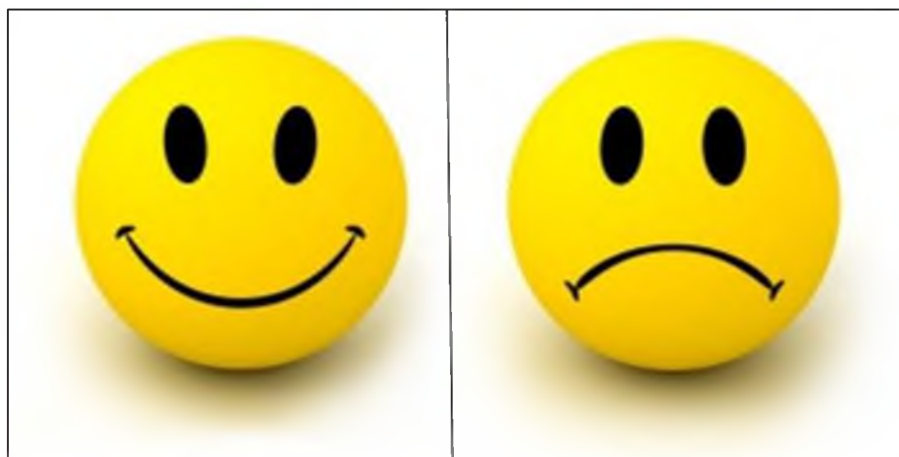
Двоє учасників на голову одігають маски і розігрують ситуацію.

Маленьке, цитре мишенятко
Звеселилося, немов малятко.
Знайшло сиру шматочок
Й помчало у кучочок.
Гризе тихенько: «Ням-ням-ням
Сама я з'їм – коту не дам!»
А кіт почув і розізлився,
І з помстою не забарився...
Горланить: «Що це за свавілля?
Я з'їм тебе, вчиню насилля».
А мишка хтіла заховатись...
Та нікуди було діватись.
Прикрилась сиром й заридала:
Наживкою котові стала...

По закінченню обговорюють питання:

- Як почувала себе мишка до зустрічі з котом?
- «Які емоції виникали у kota?»
- «Що відчула мишка, коли побачила kota?»

Вправа «Мінливий настрій».

Під час розповіді ведучого учасники щоразу, коли відчуватимуть певний дискомфорт та пригноблення, підніматимуть вгору попередньо роздані смайлики із негативними емоціями, а коли усе добре - то із позитивними. Тренер в руках тримає паперовий смайлик-посмішку та при кожному сигналі учнів про негативні емоції відриває шматок.

Була осінь. Чесурні дівчатка і хлопчики заклопотано поспішали у школу. (смайл) У дворі навпроти копірсався маленький хлопчик – мій сусід. Усе було звично і затишно: сонечко дарувало своє останнє тепло, усі тішились залишками літа. (смайл) Андрійко був підлюдькуватим, тому моєї компанії не прагнув, а я спостерігала за його забавами із двору. Ніщо не віщувало біди, доки на подвір'ї не з'явилася бабуся і не почала: «Чим ти тут займаєшся, шкіднику? Швидко в дім, а то до школи запізнишся!» (смайл) І вдарила Андрійка по потилиці. (смайл) Веселе белькотіння Андрія перетворилося у ридання... Для самозахисту він відстрибнув у бік, але його наздогнав кинутий бабуся рушник... (смайл)

Слова Андрійкової бабусі здійснилися, і він запізнився. (смайл) По дорозі до класу його зупинив директор і зробив зауваження. (смайл)

Коли хлопчик зайшов у клас, вчителька теж зреагувала на запізнення (смайл) і попросила показати домашнє завдання. Але Андрійко забув вдома зошит. (смайл) На що вчителька сказала: «Це вже не виправить. Давай щоденник на двійку. (смайл) Завтра приходь до школи з батьками».

Клас весело гелготів: «Так йому і треба...», «Давно пора...» (смайл)

Цілий день пройшов мляво і невесело: на перерві - неприємні жарти однокласників, (смайл) на уроці - думки про двійку у щоденнику. (смайл) По дорозі додому настрої не змінився, а ще більше перетворювався на стріх: (смайл) що ж скаже мама за двійку?

Настав багрянний осінній вечір, я вийшла на вулицю, щоб помилуватись заходом сонця, і побачила подібну ранковій картину. Не знаю за що: чи за двійку, чи просто з похмілля - Андрійка знову били. (смайл)

Останній шматок смайлика-усмішки кидається на землю, тренер піднімає вгору великий смайлик із негативними емоціями.

Питання для обговорення:

– Що залишилося із хорошого настрою хлопчика? (Нічого, адже останній листок смайлика з позитивними емоціями було викинуто).

– Який настрій залишився? (Тренер піднімає листок із зображенням смайлика з негативними емоціями).

– А як розпочинався ранок Андрійка?

– Як змінювався настрій хлопчика у продовж дня?

– Чи бувають у нашому житті подібні ситуації?

– Чому вони бувають?

– Чи були ви коли-небудь героями подібної ситуації (Тим, хто постраждав і хто осуджував, не запитавши, чому так сталося).

– Який висновок ми можемо зробити по завершенню цієї вправи?

Потрібно підвести учасників до думки, що люди, які просто спостерігають, є також учасниками насилля, адже вони нічого не зробили, щоб його уникнути.

Інформація «Щоб не стати жертвою насилля»

– Не вірте у погрози.

– Діліться проблемами – це зовсім не соромно (батьки, друзі, педагоги, поліція).

– Не бійтеся привернути увагу – кричіть, стукайте, ламайте... Робіть усе, щоб кривдник не вчинив насилля.

– Якщо поряд буде будь-який предмет, обов'язково скористайтеся.

– Якщо біля вас зупинилося авто, зберігайте зі співрозмовником безпечну дистанцію! В разі небезпеки тікайте.

– Намагайтеся завжди прогулюватися із друзями.

– Остерігайтеся ходити у незнайомі, безлюдні місця, коли надворі сутінки.

І щоб не трапилося – боріться до останнього, завжди знайдеться той, хто прийде на допомогу. (Пам'ятка по завершенню обговорення роздається учасникам).

Підсумки. Якщо очікування учасників здійснилися, то вони переміщують конфетті за межі хлопавки, якщо ні – залишають на місці.

Пам'ятко учням:

«Як не стати жертвою насилля?»

Пам'ятайте, що насилля ніколи не може бути виправданим і не повинно бути нормою у вашому житті чи житті ваших знайомих.

Знайте, коли вас постійно контролюють, принижують, примушують до чогось, використовують в спілкуванні з вами лайливі слова – це насильство.

Користуйтеся своїми правами та законодавчою базою України. В Сімейному кодексі (ст. 150, ч. 7) написано: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина може подати до суду, до громадських організацій, якщо виховання не належне».

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї»(ст.15) - кривдники притягуються до відповідальності «Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону».

- ❖ Не вірте у погрози.
- ❖ Діліться із проблемами – це зовсім не соромно (батьки, друзі, педагоги, поліція).
- ❖ Не бійтеся привернути увагу – кричіть, стелайте, ламайте... Робіть усе, щоб кривдник не причинив насилля.
- ❖ Якщо поряд буде будь-який предмет, обов'язково скористайтесь.
- ❖ Якщо біля вас зупинилося авто, зберігайте зі співрозмовником безпечну дистанцію! В разі небезпек тікайте.
- ❖ Намагайтеся завжди прогулюватися із друзями.
- ❖ Остерігайтеся ходити у незнайомі, безлюдні місця, коли надворі сутінки.
- ❖ І щоб не трапилось - боріться до останнього, завжди знайдеться той, хто прийде на допомогу.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Заняття «Я зможу себе захистити»

Мета: ознайомити із захистом своїх прав та законодавчою базою України.

Завдання:

- Ознайомити із установами, куди можна звернутися за допомогою у разі насилля;
- Підкреслити відповідальність кривдника та пасивних учасників насильства;
- Показати через створення мультфільму, як себе вберегти від насильства.

Ключові слова: правозахисний центр «Ла Страда – Україна», національна гаряча лінія.

Необхідне обладнання та матеріали: два ноутбуки, два фотоапарати, журнали, кольоровий папір, стікери, клей, ножиці, фломастери, олівці, пластилін, дрібні іграшки, плакат із зображенням дерева, стікери, вирізані у формі листка та смужок, роздрукована «Пам'ятка для учнів».

ЗМІСТ ЗАНЯТТЯ

Правила групи. Учасник вибирає одне із прийнятих правил та у вигляді пантоміми зображає його. Інші учасники відгадують.

Очікування. Озвучення очікувань. (Учасники записують свої очікування на стікери у вигляді листочків та прикріплюють їх на плакат із зображенням дерева).

Інформаційне повідомлення «Куди звернутися у випадку насилля?». Ми повинні вчитися користуватися своїми правами та законодавчою базою України. В Сімейному кодексі (ст. 150, ч. 7) написано: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина може подати до суду, до громадських організацій, якщо виховання не належне».

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст.15) кривдники притягуються до відповідальності «Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону».

«Куди звернутися у випадку насилля?»

Дитина може звернутися за допомогою, подзвонивши на телефон довіри чи у поліцію, а там уже підкажуть, що робити далі. Також можна повідомити тим, до кого є довіра (родичі, друзі, педагоги).

До Національної поліції України — 102.

В органах поліції заходи щодо запобігання насильству здійснює служба дільничних інспекторів та кримінальна поліція у справах дітей. Якщо ти постраждав від насильства то:

- дізнайся контакти дільничного, який зможе пояснити кривдникові, що той своїми діями порушує Закон;

– у тебе є право подати заяву на кривдника. Після чого агресор отримає адміністративне або кримінальне покарання в залежності від тяжкості тілесних ушкоджень.

До міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

До управління праці та соціального захисту населення.

До громадських організацій, які надають допомогу постраждалим від насильства.

До Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” – безкоштовна гаряча лінія.

Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна - це частина міжнародної організації «Ла Страда», діяльність якої спрямована на запобігання насильства в сім'ї, гендерної дискримінації, торгівлі людьми та на захист прав дітей.

Сьогодні на базі центру «Ла Страда-Україна» працюють дві національні гарячі лінії.

– Національна гаряча лінія для дітей.

– Національна гаряча лінія з запобігання домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.

У будь-який момент людина, якій необхідна допомога або інформація про насильство в сім'ї, може зателефонувати та отримати в нічний період консультацію психолога, а в денний час – психолога, юриста і соцпрацівника.

Також в Україні діє 21 центр соціально-психологічної допомоги та 8 центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї. Їх адреси й контакти можна дізнатися за телефоном гарячої лінії або в місцевих адміністраціях.

А що ж чекає на кривдника?

Відповідно до чинного законодавства (Адміністративний кодекс України, Ч.2, ст.173), на особу, яка завдала іншій особі тілесних ушкоджень, залежно від їх сили, накладаються такі види стягнень, як: штраф (від 51 до 119 грн), виправні роботи терміном від одного до трьох місяців, адміністративний арешт до 15 діб, відбування покарання у виправній колонії. Якщо насилля скоюють неповнолітні, їх беруть на облік у відділ кримінальної поліції у справах дітей. Дільничні інспектори контролюють такі родини, відвідують, спілкуються з усіма її членами. Якщо на особу, яка стоїть на обліку, немає повторних скарг упродовж року – її знімають із обліку. Окрім того, про порушника повідомляють школу, а також – шкільного психолога та соціального педагога.

Якщо постраждалим нікуди йти?

На деякий час їх розміщують у спеціалізованих установах, кризових центрах та центрах медико-соціальної реабілітації, де надають медико-санітарну, психологічну, соціальну та правову допомогу. Також спеціалізовані установи, в яких перебували особи, що постраждали від проявів насильства в сім'ї, можуть звернутися до суду з позовом про відшкодування коштів на їх утримання до осіб, що вчинили насильство в сім'ї.

Пам'ятайте, що насилля ніколи не може бути виправданим і не повинно бути нормою у вашому житті чи житті ваших знайомих.

Знайте, коли вас постійно контролюють, принижують, примушують до чогось, використовують у спілкуванні з вами лайливі слова – це насильство. У будь-якому випадку не бійтеся повернути увагу: кричіть, стукайте, ламайте... Робіть усе, щоб кривдник не причинив насилля. Завжди знайдуться люди, які змінують вам допомоги.

Перегляд відео «Я - сильний. Я проти насильства!». Учасники переглядають відео, створене поліцейськими за посиланням https://www.youtube.com/watch?v=-x_IsohOqd4

Створення мультфільму «Захисти себе від насильства». Ми з вами обговорили можливі ситуації вирішення проблем, які пов'язані з насильством. Зараз вам пропоную власноруч створити мультфільм на тему «Захисти себе від насильства». Ділимося на дві команди. Сюжет, образ, форма створення мультфільму за бажанням авторів. Можете взяти увесь необхідний інвентар.

Наперед заготовлені журнали, кольоровий папір, стікери, клей, ножиці, фломастери, олівці, пластилін, дрібні іграшки. Для виконання завдання необхідний фотоапарат або телефон із фотокамерою (можна попросити в учасників) та два ноутбуки зі встановленою стандартною програмою Windows Movie Maker.

Підсумки. Якщо очікування здійснилися, то учасник кріпить на коріння дерева стікер у вигляді смужки.

Ведучий підводить до висновку, що наші очікування мають тепер міцний корінь (знання) і у разі потреби ми зможемо захистити себе та інших.

До уваги ведучого:

Відеоредактор Windows Movie Maker — це програма з комплексу поставки Microsoft Windows XP, Windows 7, Windows 8, за допомогою якої можна створювати відеомонтаж: створити слайд-шоу із зображень, обрізати, або склеїти відео, накласти звукову доріжку, додати заголовки та титри, створити перехід між фрагментами відео, додати прості ефекти, створити відео у форматі WMV або AVI, а також налаштувати якість зображення, які згодом можуть застосовуватися безліччю різних методів у якості елементів презентацій, відео титрів, а також бути опублікованими в Інтернеті.

Я ЗВЕРНУСЬ У ВИПАДКУ НАСИЛЛЯ:

1. До Національної поліції України —102.
2. До управління юстиції – Міністерства юстиції України
тел. 234-70-13; смт.Маневичі, тел.2-21-30.
3. До кіберполіції за телефоном гарячої лінії (044) 374-37-13
(з 8:45 до 18:30 в робочі дні), або ж цілодобово, подавши заяву за посиланням
<https://www.cybercrime.gov.ua/feedback5-ua>
4. До міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. м. Луцьк,
телефон довіри – 7-12-12 (з 17.00-20.00); смт. Маневичі, тел. – 2-15-64 (крім
суботи, неділі).
5. До служби у справах неповнолітніх – смт. Маневичі, тел, 2-19-63
6. До управління праці та соціального захисту населення.
7. До громадських організацій, які надають допомогу постраждалим від
насильства.
8. До Всеукраїнської дитячої лінії тел. 8-800-500-21-80 (безкоштовно).
9. До Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда –
Україна» – безкоштовна гаряча лінія

Сьогодні на базі центру «Ла Страда - Україна» працюють дві національні гарячі лінії:

1. Національна гаряча лінія для дітей (всеукраїнські телефони: 0 800 500 225
або 772 із мобільного (безкоштовно для абонентів Київстар).
2. Національна гаряча лінія з запобігання домашнього насильства, торгівлі
людьми та гендерної дискримінації (всеукраїнські телефони: 0 800 500 335 або
386 із мобільного (безкоштовно для абонентів Kyivstar, MTS, Lifecell). Години
роботи гарячої лінії - 24/7.
(044) 205 36 94 (для дзвінків по Києву та з-за кордону).